

ТЕНДЕНЦІЇ РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВИТИ В УКРАЇНІ У ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

ШЕВЧЕНКО С.М.

2.4.1. Напрями змін в освіті дітей з особливими потребами (1990-і рр.)

Робота з дітьми та молоддю з особливими потребами є одним із важливих і пріоритетних напрямів спеціальної та соціальної педагогіки, в основі якої лежать правові основи соціального захисту та підтримки цієї категорії населення, система державних і недержавних закладів і установ, форми, методи соціально-педагогічної роботи, соціальні технології і технології соціально-педагогічної роботи, зміст і специфіка яких визначається рівнем обмеження життєдіяльності дітей та молоді, а також повноваженнями організацій соціальної сфери, рівнем кваліфікації працівників, досвідом роботи, фінансуванням, ресурсами тощо. Суспільство адаптувало існуючі в ньому стандарти до потреб дітей з нозологіями.

Правовою основою формування державної політики прав дітей із особливими потребами є принцип рівності соціальних, культурних прав і свобод усіх громадян. Після здобуття Україною незалежності їх підґрунтям стали Декларація прав національностей України (1991), Закони України «Про освіту» (1991), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991), «Про загальну середню освіту» (1999), «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (1993), «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (ООН, 1993), «Саламанська Декларація про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами» і програма «Рамки дій за освітою осіб з особливими потребами» (1994), Конституція України (1996), національні програми «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») (1993, 1996), «Діти України» (1996), «Концепція спеціальної освіти дітей з особливостями

психофізичного розвитку на найближчі роки і перспективу» (1996), «Концепція реабілітації дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями» (1998), «Положення про навчально-реабілітаційний Центр» (1998), «Концепція державного стандарту спеціальної освіти» (1999), документи світового масштабу Генеральної Асамблеї ООН (1993), резолюції Європейського парламенту (1998) та ін.

Нові закони України, Ратифікація міжнародних документів про права людини, на освіту для всіх громадян лягли в основу української системи освіти для дітей з особливими потребами⁶⁹². У «Саламанській Декларації про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами», у ст. 12 зазначалося, що «повноваження центрального органу виконавчої влади, що реалізував державну політику у сфері освіти, центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади спеціальної освіти» «здійснює інспектування навчальних закладів з питань організації навчально-виховної та науково-методичної роботи, використання науково-педагогічного потенціалу та матеріальних ресурсів, розвитку матеріально-технічної бази й соціальної сфери»⁶⁹³.

За Конституцією України визначено основні права людини у яких і право на освіту (Ст. 53), на соціальний захист (Ст. 46); Законі України «Про освіту» (ст. 3) зазначено, що громадяни України мали право на безплатну освіту в державних навчальних закладах незалежно від будь-яких ознак, в тому числі й від стану здоров'я. Це право розповсюджувалося на розгалужену мережу навчальних закладів для дітей з особливими потребами, створенням умов для вибору профілю навчання та виховання відповідно до здібностей, інтересів

⁶⁹²AllaKolupaieva, ViacheslavZasenko. Education for children with special needs: from institutionalization to inclusion. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/708621/1/Education%20for%20children%20with%20special%20needsfrom%20institutionalization%20to%20inclusion.pdf>. Дата звернення: Березень 17, 2020, с. 13.

⁶⁹³Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. Прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: доступ і якість. Саламанка, Іспанія, (7-10 червня 1994). С. 1. [Електронний ресурс]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94

громадянина. Освітні можливості для громадян, які потребували соціальної допомоги та реабілітації (ст. 37 Закону «Про освіту») навчалися у створених для них спеціальних загальноосвітніх школах-інтернатах.

У Законі України «Про загальну середню освіту» зазначалося, що громадянам України незалежно від раси, кольору шкіл, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану/, місця, проживання, мовних або інших ознак забезпечувалася доступність і безплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах. Це положення конкретизувалося у ст. 29 «Права та обов'язки батьків або осіб, які їх змінюють», у п.1 наголошувалося на тому, що «батьки або особи, які їх змінюють, мають право вибирати навчальний заклад та форму навчання для неповнолітніх дітей, захищати законні інтереси дітей». Держава сприяла створенню дітям-інвалідам і дітям з вадами розумового розвитку або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів. Надавала право на освіту кожній дитині; гарантувала доступність і безплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. У «Положенні про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» підтверджувалося, що «спеціальна загальноосвітня школа-інтернат (школа) для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку є державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти, який задовольняє потреби дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації»⁶⁹⁴.

⁶⁹⁴Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

У «Положенні про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» зазначалося, що:

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особлива увага приділяється медичному контролю за дотриманням рухового та ортопедичного режиму на уроках та в позаурочний час;
- у спеціальних школах (школах-інтернатах) для дітей з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями психічного розвитку, для розумово відсталих дітей особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвиткової роботі з урахуванням клінічних проявів захворювань та психологічних особливостей учнів (вихованців), що зумовлюють труднощі в навчанні;
- комплексне відновлювальне лікування в спеціальній школі (школі-інтернаті) проводиться за методиками медико-соціальної реабілітації, рекомендованими Міністерством охорони здоров'я України, та відповідно до індивідуальних програм реабілітації дитини-інваліда (для дітей-інвалідів);
- медична корекція основної вади розвитку передбачає специфічну медикаментозну фізіокліматотерапію, спеціальну лікувальну фізкультуру, застосування відповідного обладнання (оптичного, звукопідсилювального, ортопедичного);
- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями зору, крім зазначених, передбачаються й такі види лікувально-відновлювальної роботи: консервативне, плеоптичне і плеопто-ортоптичне лікування; підбір оптичних засобів корекції, спеціальні заняття з розвитку зорового сприймання;
- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату комплексне відновлювальне лікування передбачає систему реабілітаційних заходів (лікувальна фізкультура, масаж, фізіобальнеокліматотерапія, корекційні заняття в басейні тощо) для

забезпечення відновлення і розвитку резервних і компенсаторних можливостей організму;

- у відновлювальному медикаментозному лікуванні загальної недостатності нервової системи та психічного стану учнів (вихованців) спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для розумово відсталих дітей, дітей з порушеннями психічного розвитку здійснюється раціональна психотерапія із застосуванням реабілітаційних, у т. ч. не медикаментозних методик, спрямованих на відновлення не тільки рухових функцій, але й психіки та мовлення, з метою максимально можливої соціальної адаптації та ранньої профорієнтації учнів (вихованців);

- у спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим слухом, глухих особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі, спрямованій на максимальне збереження та розвиток залишкового слуху, мовлення дітей, спостереженням за динамікою розвитку слухової функції учнів з аудіометричним та аудіологічним обстеженням»⁶⁹⁵.

Одним із завдань реформування освіти у 1991-1994 рр. було обговорення і затвердження національної програми «Освіта. Україна - ХХІ століття» (1993)⁶⁹⁶. Серед визначених завдань головними завданнями спеціальної школи (школи-інтернату) були:

- забезпечення права дітей, які потребували корекції фізичного та розумового розвитку, на здобуття певного освітнього рівня загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою, медичною реабілітацією;

- розвиток природних здібностей і обдарувань, творчого мислення вихованців, здійснення їх допрофесійної та професійної підготовки, формування соціально адаптованої особистості;

⁶⁹⁵Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁶⁹⁶Петр Михайлович Таланчук. [Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»](https://kpi.ua/ru/talanchuk). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://kpi.ua/ru/talanchuk>

- сприяння засвоєння учнями норм громадянської етики та загальнолюдської моралі, міжособистісного спілкування, основ гігієни та здорового способу життя, початкових трудових умінь і навичок;

- сприяння фізичному і психічному розвитку дітей;

- забезпечення у процесі навчання й виховання системного кваліфікованого психолого-медико-педагогічного супроводу з урахуванням стану здоров'я, особливостей психофізичного розвитку учнів;

- здійснення соціально-педагогічного патронату: надання психолого-педагогічної допомоги батькам з метою забезпечення їх активної участі в комплексній навчально-виховній, корекційно-розвитковій роботі⁶⁹⁷.

Відповідно до Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») було визначено зміст загальноосвітньої підготовки і відповідних базових дисциплін, впроваджено інтегральний і варіантний принцип навчання. Саме тому мережа загальноосвітніх закладів формувалася за такими основними принципами:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- відкритий характер освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- соціальний захист дітей⁶⁹⁸.
- урахування демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями (початкова, базова, повна загальна середня освіта)⁶⁹⁹.

⁶⁹⁷Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text> ; Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»). (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 ([576-96-п](#)) від 29.05.96). Постанова від 3 листопада 1993 р. N 896 Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

⁶⁹⁸Закон України «Про загальну середню освіту» / м. Київ, 13 травня 1999 р. № 651–XIV, с. 8. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.mon.gov.ua/laws/education/average/4>.

На вимогу часу створювалися й розвивалися різні типи навчальних закладів для дітей з особливими освітніми потребами: дитячі притулки, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати, школи-інтернати з поглибленим вивченням окремих предметів, гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами розвитку, школи соціальної реабілітації, навчально-реабілітаційні центри як спеціальні заклади нового типу⁷⁰⁰. Їх об'єднувала єдина мета:

- суспільне виховання дітей у досить розгалуженій системі навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних і медико-педагогічних центрів, навчально-виховних комплексів, спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), спеціальних (корекційних) класів при середніх закладах освіти.

В основі лежало одне спільне завдання навчання і виховання дітей з нозологіями:

- дати їм відповідний розвиток;
- направити їх у соціалізацію, щоб кожна дитина могла адаптуватися у суспільстві.

Усі завдання були направлені на навчально-виховний і корекційний процес з метою забезпечення навичками до самостійного існування цих дітей з чуючими ровесниками. Для досягнення поставлених завдань спеціальна школа входила до складу навчально-виховних комплексів, навчальних закладів різних типів, які утворювали навчально-виховні об'єднання з дошкільними, позашкільними й іншими навчальними закладами для задоволення культурно-освітніх потреб учнів. Вони мали у своєму складі дошкільні групи, класи з поглибленим вивченням предметів (слухового сприймання, розвиток мовлення тощо).

⁶⁹⁹ Національна доктрина розвитку освіти / Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002, с. 7. [Електронний ресурс]. Доступно: [https://: www.mon.gov.ua/](https://www.mon.gov.ua/)

⁷⁰⁰ Синьов В.М., Бондар В.І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями: навчально-методичний посібник. Мін-во освіти і науки України, Нац. пед.ун-т імені М.П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ і. М.П. Драгоманова, 2015. 398 с., с. 15–16

Спеціальні школи були триступеневими: «1 ступінь — початкова школа, що забезпечує початковий рівень загальної середньої освіти; 2 ступінь — основна школа, що забезпечує неповну загальну середню освіту; 3 ступінь — старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту»⁷⁰¹.

Діти, які потребували корекції фізичного і розумового розвитку, могли навчатися у спеціальних школах-інтернатах без проживання у них але враховувалися бажання батьків.

Для організації навчально-виховної та корекційно-розвиткової роботи дітей, які мали складні вади розвитку (діти з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку, діти з раннім дитячим аутизмом, сліпоглухі) у складі спеціальних шкіл відкривалися окремі класи (групи).

Відбір дітей у спеціальні школи здійснювався психолого-медико-педагогічними консультаціями, переведення дітей з одного відділення в друге у межах одного типу спеціального закладу - шкільні психолого-медико-педагогічні комісії.

Гранична наповнюваність класів (груп) для дітей, які мали складні вади розвитку, не перевищувала 6 осіб. За наявності достатньої кількості учнів, відповідної матеріально-технічної бази та кадрового забезпечення спеціальна школа мала спеціальні класи для дітей інших нозологій, а для дітей з помірною розумовою відсталістю у цих школах відкривалися окремі класи⁷⁰².

Для дітей 6(7) років, які потребували корекції фізичного та розумового розвитку, але не отримали відповідної дошкільної підготовки або не готові до навчання з інших обставин, у спеціальних школах були відкриті підготовчі класи.

⁷⁰¹ Про Державну національну програму «Освіта» («УкраїнаXXI століття»). (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 ([576-96-п](#)) від 29.05.96). Постанова від 3 листопада 1993 р. N 896 Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

⁷⁰² Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

Для здобуття середньої освіти була організована старша школа з тривалістю навчання 2 роки.

Для розвитку здібностей дітей з вадами були відкриті: гімназії-інтернати, ліцеї-інтернати, класи художньо-естетичного, музичного, трудового, спортивного та інших профілів де термін навчання збільшувався на один рік. До цих класів учні зараховувалися на конкурсній основі.

Для надання допомоги учням з комбінованими дефектами організовувалися спеціальні класи (вади слуху або зору у поєднанні з розумовою відсталістю, затримко психічного розвитку або порушеннями опорно-рухового апарату); наповнюваність класів і вихованих груп складала до 6 чоловік.

Для випускників допоміжних шкіл, які за станом здоров'я та рівнем інтелекту могли оволодіти однією з професій на рівні кваліфікаційного розряду, з необхідною матеріальною базою відкривалися 9(10) класи з виробничим навчанням. Зарахування до них проводилося з урахуванням побажань учнів та їхніх батьків.

Для дітей, діагноз хвороби яких потребував уточнення, відкривалися діагностичні класи. Методичне керівництво в них здійснювало психолого-медико-педагогічні консультації⁷⁰³. Характерним для системи закладів загальної середньої освіти, для дітей-інвалідів, були спеціальні школи з продовженим днем, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання. Діти, які за характером патологій не могли навчатися безпосередньо в школах, вони отримували освіту за індивідуальною формою.

Для надання індивідуальної корекційної допомоги і добору відповідних програм навчання у кожній спеціальній школі діяли шкільні психолого-медико-педагогічні комісії, метою яких було:

- вивчення особливостей психофізичного розвитку кожного учня у динаміці;

⁷⁰³Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

- визначення адекватних умов, форм і методів навчально-виховної, корекційно-розвиткової роботи, професійної реабілітації;

- переведення учнів до наступного класу спеціальної школи одного і того ж виду.

У процесі реформування шкільної освіти основну молодшу і середню ланку спеціальної освіти було забезпечено здобуттям української і рідної мови, засвоєнням знань з базових дисциплін, можливістю здобуття наступних рівнів освіти; технічно підготовлених якісних шкільних приміщень, обладнання, програмного забезпечення⁷⁰⁴; науково і методично забезпечено загальну середню освіту новою навчальною літературою (програм, підручників, посібників тощо).

Спеціальна школа працювала за новими навчальними програмами, підручниками і посібниками, що мали відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Під час навчання учнів у спеціальній школі II і III ступенів використовувалися як спеціальні програми і підручники, так і програми й підручники загальноосвітньої школи (крім шкіл для розумово відсталих дітей).

У спеціальних гімназіях-, ліцеях-інтернатах (2 і 3 ступінь) при викладанні загальноосвітніх і профільних предметів використовувалися програми для масових шкіл і шкіл (класів) з поглибленим вивченням окремих предметів, а також спеціалізованих шкіл суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного, трудового та інших профілів⁷⁰⁵.

Організація навчання та тривалість уроку у підготовчому, 1-му класах спеціальних шкіл була 35 хвилин; у 2-му і наступних по 45 хвилин. На кожному

⁷⁰⁴ Про Державну національну програму «Освіта» («УкраїнаXXI століття»). (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 ([576-96-п](#)) від 29.05.96). Постанова від 3 листопада 1993 р. N 896 Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

⁷⁰⁵ Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 4. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

уроці після 20 хвилин занять проводилася п'ятихвилинна фізпауза з використанням лікувально-коригуючих вправ⁷⁰⁶.

Навчально-виховний процес учнів у спеціальній школі мав корекційну спрямованість. Він здійснювався з урахуванням особливостей психічного та фізичного розвитку за змістом, формами і методами їх навчання, відповідного режиму дня, що забезпечував системність навчально-виховної, корекційно-розвиткової, лікувально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів.

Основна увага спрямовувалася на соціальну адаптацію і професійно-трудова підготовку дітей з особливими потребами у процесі опанування учнями доступного їм обсягу змісту освіти, визначеного соціальними державним стандартом.

Навчально-виховна робота була складовою режиму спеціального загальноосвітнього навчального закладу, додержання якого і було обов'язковим для усіх працівників. Режим роботи школи (школи-інтернату) складався з урахуванням специфіки його функціонування (цілодобовий – для спеціальної школи-інтернату, подовженого дня – для спеціальної школи), з урахуванням психофізичних особливостей учнів (вихованців), санітарно-гігієнічних вимог.

Серед основних завдань загальноосвітньої спеціальної школи (школи-інтернату) було:

- забезпечення умов соціальної реабілітації;
- надання медичної допомоги вихованцям з фізичними або розумовими вадами розвитку і психічними розладами.

Ці завдання були спрямовані на створення державної системи допомоги дітям із вадами в розвитку та дітям-інвалідам, сприяння подальшому розвитку й удосконаленню питань організації соціально-педагогічної роботи й отримання освіти у структурі спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів); зокрема охоплення всіх дітей із особливими потребами, соціально-педагогічним впливом, надання ранньої психолого-медико-педагогічної допомоги. Створення

⁷⁰⁶Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 3. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

різних типів навчально-виховних закладів з дошкільними відділеннями для дітей з нозологіями реабілітації було метою надання ранньої, соціальної допомоги і реабілітації дітей з вадами фізичного або розумового розвитку. До них належали такі спеціальні школи -інтернати:

- для глухих дітей - підготовчий, 1-10 класи;
- зі зниженим слухом (1 і 2 відділення) - підготовчий, 1-10 класи;
- сліпих - 1-10 класи;
- зі зниженим зором - 1-10 класи;
- з важкими порушеннями мови (1 і 2 відділення) - підготовчий, 1-10 класи;
- з наслідками поліомієліту і церебральними паралічами - підготовчий, 1-10 класи;
- з затримкою психічного розвитку - підготовчий, 1-9 класи;
- розумово відсталих (допоміжні) (1 і 2 відділення) - підготовчий, 1-10 класи⁷⁰⁷.

Гранична норма наповнюваності у них класів і груп була визначена постановою Ради Міністрів України від 29 квітня 1991 р. № 103, а саме:

- глухих і сліпих дітей - до 8 чоловік;
- слабочуючих, з наслідками поліомієліту і церебральними паралічами - до 10 чоловік;
- слабозорих, з важкими порушеннями мови, розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку - до 12 чоловік;
- із складними дефектами розвитку - до 6 чоловік;
- глибоко розумово відсталих - до 10 чоловік.

⁷⁰⁷Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text> ; Про Державну національну програму «Освіта» («УкраїнаXXI століття»). (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ N 576 ([576-96-п](#)) від 29.05.96). Постанова від 3 листопада 1993 р. N 896 Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>

Зниження граничної наповнюваності класів здійснювалося послідовно з 1 класу виховних груп у спеціальних дитячих дошкільних закладах, спеціальних дитячих будинках, дитячих будинках-інтернатах, а також у спеціальних групах дитячих дошкільних закладів і дитячих будинків загального типу для дітей глухих, сліпих та із складними дефектами розвитку - до 6 чоловік; слабочуючих і з порушеннями опорно-рухового апарату - до 8 чоловік та ін.⁷⁰⁸

Незважаючи на різні нозології спільним для всіх закладів інтернатного типу була організація цілодобового перебування дітей в таких закладах під опікою педагогічних (при потребі й медичних) працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя.

Кожна спеціальна школа незалежно від профілю мала необхідний набір приміщень, споруд та обладнання для організації навчально-виховного процесу згідно з навчальним планом. Працювали підготовчі класи, основна мета яких була підготовка дітей до навчання в школі.

У базовому навчальному плані⁷⁰⁹ виділялася інваріантна та варіативна складові змісту освіти. Інваріантна складова державного компонента змісту освіти містила обов'язкові навчальні галузі загальнокультурного і загальнодержавного значення та компенсаторно-корекційний компонент, визначала мінімальну кількість відведених для їх опанування навчальних годин. Варіативна складова реалізовувала особливі потреби, пізнавальні інтереси і нахили учнів, відображала специфіку конкретного закладу, корекційну спрямованість у навчанні, своєрідність регіону, його історію та культуру, національні традиції. Вона забезпечувала реалізацію індивідуального підходу до кожного учня. У положенні зазначалося, що «спеціальна

⁷⁰⁸ Постанова Ради Міністрів України від 29 квітня 1991 року № 103 «Про заходи щодо поліпшення умов виховання, навчання та утримання дітей і підлітків, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку» [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103-91-%D0%BF#Text>

⁷⁰⁹ Базовий навчальний план був обов'язковим для всіх типів спеціальних закладів, незалежно від їх належності (державних, комунальних, приватних, благодійних) та типу.

загальноосвітня школа-інтернат - загальноосвітній навчальний заклад, що забезпечує здобуття певного рівня освіти, професійну орієнтацію та підготовку, проводить корекційно-розвиткову роботу з дітьми, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, умови проживання та утримання за рахунок держави»⁷¹⁰. Загальноосвітній навчальний заклад з продовженим днем забезпечував навчання, виховання та корекційно-розвиткову роботу дітей, які потребували корекції фізичного й розумового розвитку.

Навчально-виховний процес у спеціальній школі незалежно від її підпорядкування, типу і форми власності здійснювався відповідно до робочих навчальних планів, розроблених закладом на основі типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України. Але відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» спеціальна школа (школа-інтернат) за змістом реабілітаційних заходів належала до установ психолого-педагогічної реабілітації яка здійснювала комплексну реабілітацію дітей-інвалідів відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації»⁷¹¹.

Провідною освітньою, коригуючою і розвиваючою роботою у спеціальній школі для дітей з різними нозологіями: слуху чи зору належало змісту саме корекційно-розвивальній роботі. Серед реабілітаційних заходів були корекційно-відновлювальні заняття з предметно-практичного навчання, лікувальної фізкультури, логопедії, ритміки, соціально-побутової, просторової орієнтації, розвитку слухового, зорового, дотикового сприймання та комунікативної діяльності, формування вимови і мови з метою корекції первинних і вторинних порушень, розширення досвіду соціально-психологічної адаптації дітей до соціуму та трудової реабілітації.

⁷¹⁰Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷¹¹Там само.

Обов'язковими структурними підрозділами в обслуговуванні школи були приміщення, необхідні для проведення у повному обсязі корекційної і лікувально-відновлювальної роботи для всіх типів спеціальних шкіл:

- логопедичні кабінети;
- кабінети для проведення занять з ритміки;
- кабінети ЛФК, масажу і роботи на тренажерах;
- кабінети для занять із соціально-побутового орієнтування;
- навчально-виробничі майстерні з урахуванням організації в них поглибленого професійно-трудового навчання;
- кабінет ручної праці для початкових класів;
- кабінети психологічного розвантаження;
- кабінети терапевтичний, фізіотерапії, стоматологічний, процедурний, клімато-бальнеологічного лікування, басейни;
- кабінет для роботи психолога і соціальних працівників.

У спеціальних школах-інтернатах (школах) для дітей з вадами слуху:

- кабінети для індивідуальних занять з розвитку слуху і формування вимови з розрахунку організації одночасної роботи відповідно до навчального плану;
- кабінет для проведення музично-ритмічних занять;
- слуховий кабінет для фронтальної роботи, обстеження слуху;
- кабінети для занять з побутової праці, предметно-практичного навчання;
- кабінет отоларинтології.

У спеціальних школах-інтернатах (школах) для дітей з вадами зору:

- офтальмологічний кабінет із затемненою кімнатою;
- кабінет плеоптичного лікування;
- кабінет для занять з розвитку зорового сприймання, орієнтування у просторі;

- кабінет для прослуховування літератури, яка записана на магнітну плівку;
- збільшені розміри бібліотеки і читального залу для розміщення й користування книгами, які видані рельєфно-крапковим шрифтом;
- спортивний майданчик для проведення занять з орієнтування у просторі⁷¹².

У спеціальній школі (школі-інтернаті) для дітей зі зниженим зором, сліпих особлива увага приділялася визначенню оптимальних можливостей практичного використання зорової функції кожним учнем (вихованцем) шляхом дозування зорового та фізичного навантажень, особливостей сприймання наочно-дидактичного матеріалу, комплексу вправ зорової гімнастики.

Для учнів із втратою слуху важливим було формування вмінь і навичок мовлення, що базовані на використанні залишків слуху й активізації збережених аналізаторів. Як зазначає Борщевська Л. «за даними функціональної діагностики, при порушенні слуху дуже рідко зустрічаються випадки повної глухоти. У переважної більшості дітей є певні залишки слуху, що при цілеспрямованій корекційній роботі розвиваються і дають можливість за допомогою звукопідсилювальної апаратури розпізнавати окремі звуки, склади, контури слів усного мовлення. Сприймати усне мовлення дитині допомагає також зоровий аналізатор. Вона за артикуляцією того, хто до неї звертається, отримує й уточнює певну інформацію про зміст повідомлення. Розуміння усного мовлення передбачає також наявність у глухої дитини вмінь і навичок аналізу інформації, прогнозування її змісту»⁷¹³. У нових програмах з рідної мови для дітей які втратили слух було запропоновано цілу систему

⁷¹²Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 2. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷¹³ Борщевська Л.В. Психолого-педагогічні засади диференціації змісту навчання молодших школярів із порушеннями слуху / Л.В. Борщевська // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. С. 1. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ap.uu.edu.ua/article/557>

корекційного навчання, в основу якої покладено формування у дітей універсальних умінь, навичок і прийомів, потрібних для розуміння, розпізнавання та прогнозування усного мовлення з використанням слухо-зорово-вібраційного сприймання. Така робота починалася з перших днів навчання глухої дитини в школі, і її ефективність забезпечувала не тільки повноцінне спілкування учнів, але й продуктивність засвоєння знань, умінь і навичок з кожного навчального предмета.

Як зазначає дослідник «під час розроблення змісту та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зі зниженим слухом науковці виходили зі специфічних цілей і завдань спеціальної школи, згідно з якими рідна мова для цих дітей була провідним предметом, від якості засвоєння якого залежала можливість опанування переважної більшості навчальних курсів у молодших класах. Тому першочерговими завданнями навчання учнів молодших класів було подолання мовленнєвого недорозвитку та пов'язаних з ним відхилень у пізнавальній діяльності»⁷¹⁴.

Для розв'язання таких завдань у навчанні дітей зі зниженим слухом мови реалізувався принцип комунікативної спрямованості занять, який передбачав засвоєння мовного матеріалу безпосередньо у процесі його використання у спілкуванні під час читання і письма, що сприяв накопиченню активного словника, практичному оволодінню граматичними закономірностями мови. Засвоєння мови і мовлення у процесі мовленнєвої діяльності забезпечував формування понять, що становлять змістову сторону мислення⁷¹⁵.

В оновленому змісті початкової освіти дітей із порушеннями слуху було відображено корекційну спрямованість навчання; визначені вимоги до мінімального рівня знань, умінь і навичок учнів кожної категорії, що відповідали їхнім потенційним можливостям і забезпечували підґрунтя для

⁷¹⁴ Борщевська Л.В. Психолого-педагогічні засади диференціації змісту навчання молодших школярів із порушеннями слуху / Л.В. Борщевська // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. С. 1. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://ap.uu.edu.ua/article/557>

⁷¹⁵ Там само.

успішного навчання в середніх і старших класах. Також значна увага приділялася і розвитку слухового сприймання, роботі над звуковимовою, читанню з губ, що сприяла створенню слухозорової основи формування та вдосконалення мовлення школярів.

У робочому навчальному плані для дітей зі зниженим слухом конкретизувався варіативний складник Базового навчального плану. Варіативний складник передбачав години, які можна було використовувати додатково на вивчення предметів/освітніх галузей інваріантного складника, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями. Тому, варіативність змісту початкової освіти щодо дітей зі зниженим слухом реалізовувався і через запровадження в навчальних програмах 20% резервного часу, що створював простір для задоволення освітніх потреб учнів, вирівнювання їхніх досягнень, розвитку наскрізних умінь тощо⁷¹⁶.

Навчально-виховний процес учнів (вихованців) у спеціальній школі (школі-інтернаті) здійснювався з урахуванням особливостей психічного та фізичного розвитку за змістом, формами й методами їх навчання, відповідного режиму дня, що забезпечував системність навчально-виховної, корекційно-розвивальної, лікувально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів. Ефективність навчально-виховної, корекційно-розвиткової роботи досягався через забезпечення учнів відповідними засобами навчання та реабілітації, медичними виробами⁷¹⁷. Завдяки індивідуальному та диференційованому підходу створювалися передумови для подолання порушень психофізичного розвитку, засвоєння учнями програмового матеріалу, розвитку їх здібностей, професійно-трудової підготовки, подальшої соціалізації.

Серед професійно-трудової підготовки булотрудове навчання у спеціальній школі (школі-інтернаті), яке передбачало систему заходів,

⁷¹⁶ Освітні закони України. Сучасна освітня нормативно-правова база. С. 9. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://studopedia.org/6-114215.html>

⁷¹⁷ Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

спрямованих на відновлення, компенсацію порушених функцій, оволодіння вихованцями трудовими вміннями і навичками, що було основою для подальшої професійної підготовки.

Професійна підготовка здійснювалася диференційовано з урахуванням психофізичних, індивідуальних особливостей та можливостей учня і могло здійснюватися у формі професійного навчання⁷¹⁸. Таке навчання організовувалося на базі навчально-виробничих майстерень, навчально-дослідних ділянок, підсобного господарства.

Професійна освіта спрямовувалася на оволодіння навичками спеціальності в спеціальній школі (школі-інтернаті) визначалася з урахуванням рекомендацій лікарів, побажань учнів та їх батьків (осіб, які їх замінюють), потреб регіонів.

Під час проведення уроків з трудового навчання класи поділялися на групи. Комплектування груп за видами праці здійснювалося з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів та рекомендацій лікарів. Розклад уроків складався відповідно до робочого навчального плану з дотриманням педагогічних та санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням індивідуальних особливостей учнів⁷¹⁹.

Система спеціальної освіти в Україні ґрунтувалася на вікових особливостях дітей та рівнях загальноосвітніх програм.

У ході стратегічних завдань які були поставлені перед розвитком дітей з нозологіями було здійснено соціально-педагогічну роботу, яка спрямовувалася саме на створення сприятливих умов соціальної адаптації дітей з особливими потребами і сприяння соціалізації цієї категорії осіб у спеціальному закладі освіти.

Діти з особливими потребами, потребували особливого піклування і, повністю залежали від освітніх новітніх реформ насамперед спеціальних

⁷¹⁸Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 5. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷¹⁹Там само.

навчальних ресурсів, які було розроблено науковцями спеціальної освіти для дітей шкіл з вадами слуху, мови, зору для всіх класів⁷²⁰. Одним із них було завдання охоплення всіх дітей із особливими потребами, соціально-педагогічним впливом, надання їм психолого-медико-педагогічної допомоги були характерним для діяльності Міністра освіти В. Кременя. Його мета і стратегія шляхів модернізації освітньої діяльності вибудовувалася на глибоких філософських підвалинах і теоретичному обґрунтуванні проблем. Саме з його ініціативи в країні відбувся активний процес переходу від авторитарної педагогіки до педагогіки толерантності. Освітня система України наблизилася до освітніх систем розвинутих європейських країн, почала втілюватися в життя інноваційна державна політика в галузях освіти і науки⁷²¹. Втілення новизни відобразилося новими програмами, підручниками, навчальними посібниками і всі були рекомендовані Міністерством освіти і науки України для використання у спеціальних загальноосвітніх закладах у 1990-2000 навчальному році.

У цей час вийшли: для дітей шкіл з вадами слуху: «Програми з педагогічними технологіями з української мови» (підготовчий кл. і 1-5 кл. (1995)), «Програма з математики» (1-4 кл. (1993)), «Програма з фізики» (8-11 кл. (1993)); методичні рекомендації щодо планування програмового матеріалу загальноосвітньої школи: з біології (6-10 кл. (1999)), з хімії (8-10 кл. (1997)); підручники: «Буквар» (підготовчий кл., (1995, 1997)), «Розвиток мовлення» (підготовчий кл. (1996)), «Читанка» (1-5 кл. (1995, 1996, 1997)), «Математика» (1-4 кл. (1993, 1994, 1996)), «Українська мова» (4 кл. (1998)), «Природознавство» (3-4 кл. (1996)); «Програми з трудового навчання для шкіл слабочуючих» (5-10 кл. (1992)); «Програми індивідуальних занять з розвитку-зорівбраційного сприймання усного мовлення та формування вимови» (1-5 кл. (1997) та ін.

⁷²⁰ Інформаційний збірник міністерства освіти України. (2000). Офіційне видання : Міністерство освіти України, (№ 14). (32). с. 3-13

⁷²¹ Кремень Василь Григорович. 2021. Товариство «Знання». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://znannya.org.ua/index.php/biografiya>

Велике значення мали методичні рекомендації для педагогів та додаткова навчальна література для дітей особливими потребами, особливо з вадами слуху, а саме: «Говори, думай, запам'ятовуй» (К.В. Луцько, 1995), «Говори, думай, запоминай» (К.В. Луцько, 1997), а також багато іншої додаткової літератури, яка була не менш важлива у навчально-виховному процесі дітей з особливими потребами. Зазначимо, що учні шкіл з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату забезпечувалися засобами індивідуальної корекції.

Учні спеціальних шкіл із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебували на повному державному утриманні та користувалися пільгами, встановленими законодавством для цієї категорії дітей. Також вони безкоштовно мали предмети індивідуального гардеробу, текстильної білизни й речі першої необхідності; забезпечувалися спортивним інвентарем; молодші школярі – розвиваючими іграшками, іграми й матеріалами для розвитку індивідуальних творчих здібностей; старші – спеціальним знаряддям для гурткової роботи (відповідно до встановлених норм щодо забезпечення дітей з особливими потребами)⁷²².

Особливо, під час канікул адміністрація спеціальної загальноосвітньої школи сприяла організації відпочинку та оздоровлення вихованців у дитячих санаторіях, таборах відпочинку. Також «на клопотання батьків або осіб, які замінювали їх, вихованці, які перебували на утриманні в спеціальній школі-інтернаті, могли проживати у своїх сім'ях, якщо це не шкодило ньому фізичному та психічному здоров'ю та батьки дитини не були позбавлені батьківських прав»⁷²³.

В організації діяльності спеціальної школи для дітей з особливими потребами важливим було надання можливості повного строку навчання дітей у спеціальній школі-інтернаті, яке оформлялося наказом директора. У «Положенні про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас)

⁷²²Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 4. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷²³ Там само.

України для дітей із вадами фізичного або розумового розвитку» зазначалося, що «відволікання учнів від навчальних занять заборонялося, крім особливих випадків, передбачених законодавством»⁷²⁴. Як стверджує В. Нікітіна, «соціально-педагогічна діяльність полягає в забезпеченні освітньо-виховними засобами спрямованої соціалізації особистості, у передачі індивіду (та освоєнні ним) соціального досвіду людства, набутті чи відновленні соціальної орієнтації, соціального функціонування»⁷²⁵. На думку О. Безпалько, «мета соціально-педагогічної діяльності полягає в створенні сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості та визначається соціальною політикою держави й конкретизується низкою завдань: зміцнення та активізацію адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості; попередження та локалізацію негативних впливів на особистість явищ соціального середовища»⁷²⁶. Це підтверджується тим, що учні забезпечувалися спортивним інвентарем і спеціальним обладнанням, засобами навчання й іншими навчальними приладами, іграшками й іграми, матеріалами для розвитку індивідуальних і творчих здібностей учнів, гурткової, секційної роботи, технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення відповідно до встановлених норм⁷²⁷.

Відповідно до реалізації основних положень Концепції ООН про права дитини, у досліджуваній період, у батьків з'явилася можливість вибору різних форм навчання (індивідуальне в домашніх умовах, у спеціальній школі, школі-

⁷²⁴ Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 4. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷²⁵ Соціальна педагогіка: [учебное пособие для студентов высш. учебных заведений]. 2000. В. А. Никитин (ред.). Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 272 с., с. 35

⁷²⁶ Безпалько, О. В., 2003. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях: [навч. посібник]. Київ: Логос, 134 с.

⁷²⁷ Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 4. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

інтернаті, навчально-реабілітаційному центрі, спеціальному класі при загальноосвітній школі, дитсадку-школі, у формі екстернату тощо). У цей час відповідно до потреб для дітей із особливими потребами було відкрито 32 дитячі будинки, 30 шкіл-інтернатів. Також набули поширення малокомплектні дитячі будинки змішаного типу (15-30 дітей), які формувалися за різновіковим принципом та за місцем проживання родичів дітей і утримувалися за рахунок місцевих бюджетів⁷²⁸.

Незважаючи на зростання кількості дітей з особливими потребами у перехідний період (1992-1996) скоротилася мережа шкіл-інтернатів та їх наповнюваність. Станом на 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл із 78 тис. учнів. У наступні п'ять років їх мережа та кількість охоплених корекційним навчанням учнів скоротилася. За цей період фактично було закрито або перепрофільовано 18 шкіл-інтернатів та скорочено контингент на 17,1 тис. учнів⁷²⁹. У 1998 – 1999 н. р. їх кількість уже становила 308 закладів із 69 тис. учнів⁷³⁰. Це підтверджується Державною службою статистики України денних загальноосвітніх навчальних закладів у 1991-2000 рр.⁷³¹ До складу мережі у цей час входило 689 інтернатних закладів різних типів, у яких навчалося 154,5 тис. учнів, зокрема: 299 загальноосвітніх навчальних закладів-інтернатів (86,3 тис. учнів), у тому числі: 391 спеціальна школа-інтернат для дітей, котрі потребували корекції фізичного чи розумового розвитку (61,2 тис. учнів), з яких 59 – для дітей із порушеннями слуху (7,3 тис. учнів) та ін.⁷³². Проте, у період 1991-2000 рр. досвід функціонування спеціальних закладів для дітей із порушеннями слуху цього періоду, можна відзначити як позитив

⁷²⁸Біденко Н.Розвиток загальної середньої освіти в Україні в період незалежності. Наукові записки. Серія: істор. науки. Вип. №12. С. 213-225, с. 218.

⁷²⁹ Синьов В.М., Бондар В.І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями: навчально-методичний посібник. Мін-во освіти і науки України, Нац. пед.ун-т імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ і. М.П.Драгомакнова, 2015. -398 с. С. 39, с. 38

⁷³⁰ Освіта. Державна служба статистики України за 2013 р. / за ред. Осауленко О. Г. Київ, 2014. 533 с., с. 8

⁷³¹ Там само, с. 414.

⁷³²Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток (до десятиріччя Інституту спеціальної педагогіки АПН України). [Електронний ресурс]. Доступно: lib.npu.edu.ua/full_txt/D0560401002.rtf, с.1

збереження більшості цих освітніх осередків; відповідних умов для надання реабілітаційної допомоги, а дослідження більшості сурдопедагогів-науковців були скеровані на розв'язання проблеми поліпшення якості навчально-виховної роботи у спеціальних школах для глухих і слабочуючих дітей.

Таким чином, у досліджуваній період спеціальні заклади формувалися відповідно до освітніх запитів «дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку у загальній освіті, соціальній допомозі і реабілітації», передбачали створення умов для надання таким особам освітніх, медичних, соціальних послуг та сприяли інтеграції їх в соціум⁷³³.

Аналіз інформаційних джерел свідчить про те, що вчені постійно розробляли нові підручники, методичні посібники та додаткову літературу для спеціальних шкіл. Відбувалося активне забезпечення спеціальних шкіл з особливими потребами навчальними матеріалами. Було видано різні корекційно-розвиваючі картки, ігрові розробки (настільні, рухливі), наочність (карти, малюнки, плакати), додаткову літературу, яке на індивідуальних заняттях мала велике значення в розвитку мови дітей із порушенням слуху та мови⁷³⁴. Навчально-виховний процес у спеціальній школі здійснювався диференційовано з урахуванням структури дефекту, психофізичного стану, індивідуальних особливостей і можливостей учнів.

Підсумовуючи зазначимо, спеціальна освіта в Україні представлена 8-ма типами спеціальних закладів: для дітей з порушеннями слуху, слабчочуючих, з порушеннями зору, слабозорих, з тяжкими порушеннями мовлення, з порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, затримкою психічного розвитку. Необхідним була взаємодія педагогів, психологів, логопедів, сурдо-, тифло-, олігофренопедагогів, соціальних педагогів, медичних працівників. Функціонування спеціальних закладів в Україні дозволяло

⁷³³Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» № 136 від 13.05.93 р., с. 1. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-93#Text>

⁷³⁴ Інформаційний збірник міністерства освіти України, 2000. Офіційне видання: Міністерство освіти України. № 14., с. 3–13

констатувати значні досягнення, що мали ці освітні осередки. До безперечних досягнень можна віднести: створення в спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, забезпечення відповідних умов для надання корекційної допомоги, організацію навчання та відпочинку. Отже, у спеціальних закладах діти з порушеннями розвитку здобували освіту, яка спрямована на одержання знань з основ наук, розвиток особистісних якостей, корекцію порушень розвитку й подальшу соціалізацію.

На підставі аналізу статистичних даних України, законодавчих документів України, історико-педагогічної джерел, історичної літератури можна зробити висновок, що спеціальні заклади для дітей з особливими потребами на початку 90-х років мали належні засоби навчання і виховання. Незалежність України позитивно вплинула на розвиток навчально-виховних закладів для дітей з особливими потребами, зокрема на формуванні змісту освіти дітей з особливими потребами та їх реабілітації.

Діяльність шкіл-інтернатів був направлений на головні завдання спеціальної школи-інтернату: утримувати, навчати, виховувати цих дітей, давати їм можливість одержати комплексно-корекційно-розвиткової і медичної реабілітації, формувати соціально адаптовану особистість, сприяти їх фізичному та психічному розвитку відповідно до особливостей та прав дітей з особливими потребами. Зміст і стан роботи початкової та середньої освіти спеціальних шкіл був спрямований на гарантуванні рівності здобуття знань, умінь і навичок; врахуванні інтересів дітей з особливими потребами у суспільному житті. Таким чином, відбувалося забезпечення відповідних умов для навчання та виховання дітей з різними нозологіями, надання реабілітаційної допомоги, організації професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку, що було одним із показників розвитку освіти спеціальних шкіл у досліджуваний період.

2.4.2. Новий тренд реформування освіти дітей з особливими потребами в Україні у 2000-і рр.: започаткування інклюзивної освіти

Демократичні зміни в Україні були сприятливими для реформування шкільної освіти для дітей з особливими потребами. Вони зумовили переоцінку багатьох сталих положень. У низці нормативно-правових документах було *закладено* нову законодавчу базу шкільної освіти для дітей з особливими потребами. Серед них правовою основою стали Закони України «Про охорону дитинства» (2001), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2001), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (2004), «Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (спеціальну освіту)» (2007), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Укази Президента України «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2003, 2007), «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2005), «Положення про спеціальну загальноосвітню школу-інтернат (школу, клас) України для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку» (2010) та інші законодавчі документи, які накреслили нові завдання подальшого розвитку системи шкільної освіти для дітей з особливими потребами.

Зміст законодавчих документів підтверджував актуальність розв'язання проблем дітей з особливими потребами. З-поміж них – соціально-педагогічна робота з ними, яка стала одним із таких стратегічних напрямів міністра освіти І. Вакарчука. Він опікувався та удосконалював розвиток навчально-виховного процесу для дітей з особливими потребами. Діти з особливими потребами були «у полі особливої уваги Міністра І. Вакарчука». Ним були втілені реформи, що стали найбільш значущими і визнаними як одні з найбільших в історії незалежної України. І. Вакарчук запровадив вивчення англійської мови з

другого класу. Українська мова, як державна почала вивчатися всіма учнями, а старша школа перейшла до профільності⁷³⁵.

З опертям на принципи дитиноцентризму відбувалося активне розроблення нової методології освіти осіб з особливими потребами, здійснювався активний пошук шляхів і засобів їх реалізації. Міністр освіти І. Вакарчук, запровадив принцип державно-громадського управління освітою, всеохопного зовнішнього незалежного оцінювання. До 2000 р., як зазначається у «Концепції реформування системи спеціальної освіти», завершився перший етап реформування спеціальної освіти. Внаслідок проведеного реформування було затверджено нормативно-правові акти, які визначали основні права осіб з обмеженими можливостями і регламентували основи державної політики згідно з основними міжнародними стандартами; відбувалося подальше удосконалення системи спеціальних навчальних закладів; завдяки закону «Про освіту» і проекту Закону «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальній освіті) особи з порушеннями розвитку» у батьків було право вибору навчального закладу – у спеціальному освітньому закладі, або у навчальному закладі масового типу; помітно урізноманітнилися інтегративні форми навчання дітей з особливостями розвитку; активізувалася діяльність громадських організацій, які надавали допомогу дітям з обмеженими можливостями здоров'я і захищали їхні права тощо. Це свідчило про те, що «у загальноосвітні школи вже інтегровано було 103 тисячі дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі 45 тис. дітей-інвалідів. Інклюзивна освіта запроваджена вже була у 22 школах»⁷³⁶.

Стратегічні напрями І. Вакарчука були направлені на розвиток дітей з особливими потребами. Він вважав, що кожна дитина має право на отримання професії. За нормативними документами зазначалося, що «поза сотню тисяч дітей з особливими потребами стали вчитися із ровесниками». Кількість дітей з

⁷³⁵ Кремень Василь Григорович. 2021. Товариство «Знання». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://znannya.org.ua/index.php/biografiya>

⁷³⁶ [Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання»](#) (№ 1324 – VII від 5 червня 2014 року).

особливими потребами, які навчалися у ВНЗ III-IV р., а з 2007 року збільшилась з 8.315 до 12.446 дітей у 2009 р. Також почали з'являтися нові та україномовні підручники у спеціальній школі (їх стало втричі більше протягом лише першого року), зокрема із природничих наук (2007-2010)»⁷³⁷. Результати інновацій міністра освіти, свідчить про шкільне піклування дітей з особливими потребами та створення для них умов навчання у вищій школі⁷³⁸, що було початком активного розвитку спеціальної освіти.

Серед основних напрямів реформування системи шкільної освіти, зокрема спеціальної освіти стосовно проблем інтегрування дітей з обмеженими можливостями у загальноосвітнє середовище було визначено: створення на основі установ охорони здоров'я і психолого-медико-педагогічних консультацій єдиної державної системи раннього виявлення відхилень у розвитку, раннього втручання, ранньої корекції, оскільки, як визначається у документі, близько 50% дітей, які одержали якісну дошкільну корекційно-педагогічну допомогу зможуть навчатися в освітніх закладах масового типу, а не в спеціальних; створення і розвиток спеціальних навчальних умов для осіб з обмеженими можливостями здоров'я в системі освіти загального призначення, а також забезпечення умов для корекційно-розвивального навчання дітей у сім'ї; створення там, де це доцільно, достатньої кількості малокомплектних спеціальних навчальних закладів за місцем проживання дітей з метою максимального повернення дитини з обмеженими можливостями здоров'я в сім'ю і забезпечення родинного виховання і позашкільного інтеграційного процесу, а також створення служби постійно діючої системи психолого-медико-педагогічного супроводу.

У «Концепції інтегровного навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я (зі спеціальними освітніми потребами)» (2001) окреслено, що правове,

⁷³⁷ Пам'яті Міністра Івана Вакарчука. Він зрушив з місця реформу освіти України. 2015-2021 Укрінформ [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2912554-pamati-ministra-ivana-vakarcuka-vin-zrusiv-z-misca-reformu-osviti-ukraini.html>

⁷³⁸ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (№ 1324 – VII від 5 червня 2014 року).

економічне та інформаційне забезпечення процесу реформування спеціальної освіти, а також проведення наступних його етапів. Серед яких було введення в дію Закону «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)», де визначалося економічне підґрунтя впровадження реформ, зокрема і впровадження інтегрованої системи навчання.

У Концепції відзначилися напрями щодо здобуття освіти всіма дітьми, в тому числі і дітьми з обмеженими можливостями здоров'я; відмічалася необхідність вирішення проблем інтеграції дітей-інвалідів в середовище здорових дітей; ефективність діяльності батьківських асоціацій і неурядових організацій у реалізації права дітей на освіту в умовах масової школи; вказувалося на позитивні теоретичні результати російських і зарубіжних досліджень і позитивну практику інтегрованого навчання дітей-інвалідів у звичайних дитячих садках і школах; на реалізацію ідей інтеграції як однієї з провідних тенденцій в розвитку спеціальної освіти в країні на сучасному етапі. Тобто не ліквідації системи диференційованого навчання різних категорій дітей, а важливо поміркувано поєднувати принципи інтеграції та професійного впливу в спеціально організованих умовах.

Важливою складовою системою спеціальної освіти для дітей-інвалідів і дітей з відхиленнями в розвитку стало раннє виявлення і рання комплексна медико-психолого-педагогічна корекційна допомога. Саме з раннього віку дитини з порушеннями розвитку варто починати роботу з сім'єю; саме різнопрофільні фахівці мають допомагати батькам залучати дітей з розумовими і фізичними вадами до піклування зі здоровими дітьми, направляючи їх у дошкільні навчальні заклади масового типу за місцем проживання. Батьки повинні одержувати повну інформацію про свою дитину і вирішувати питання стосовно вибору оптимальної моделі інтеграції. Одним зі шляхів взаємодії спеціальної та загальної освіти було створення і розвиток нових навчальних закладів комбінованого типу, де є групи та класи, як для дітей з особливостями психофізичного розвитку, так і для їхніх здорових однолітків. Спеціальні класи устатковувалися необхідним обладнанням для забезпечення повноцінного

загальноосвітнього процесу, передбачалася систематична участь дітей із спеціальних закладів у проведенні загальношкільних заходів, спеціальних уроків тощо. Саме в таких установах створювалися найбільш адекватні умови для проведення цілеспрямованої роботи по інтеграції кожної дитини в соціокультурне середовище незалежно від ступеня відхилення.

Серед основоположних позицій «Концепції інтегрованого навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я (зі спеціальними освітніми потребами)», які узгоджувалися з міжнародними документами щодо освіти дітей з особливими навчальними потребами, визначалося, що всі діти-інваліди та діти з обмеженими можливостями здоров'я шкільного віку мали право на навчання у загальноосвітніх школах за місцем проживання... та розвитку за своїм власним темпом. Залежно від ступеня прояву розумової чи фізичної недостатності діти з особливими потребами здобували освіту в повному чи неповному обсязі програми загальноосвітньої школи.

Належну увагу в цьому документі приділено підготовці кадрів, оскільки ефективність інтегрованого навчання значною мірою залежало від наявності спеціально підготовлених різнопрофільних фахівців. Вчителі дефектологи були спеціально підготовлені до надання корекційної допомоги в умовах інтегрованого навчання, педагоги масових шкіл володіли основними методами виховання та навчання дітей з психофізичними порушеннями для забезпечення їхньої повноцінної освіти. Певна частина цих спеціалістів, яка вказувалася у документі, працювала в центрах реабілітації, раннього втручання, лікувальної педагогіки, медико-педагогічних центрах, сурдолого-педагогічних кабінетах та ін. Саме ці фахівці стали консультантами вихователів і вчителів масових навчальних закладів.

У вирішенні всіх нагальних проблем щодо інтегрованого навчання, наголошувалося в «Концепції», необхідні були розробки підзаконних актів, спрямованих на:

- визначення статусу інтегрованої дитини з гарантованим, одержанням спеціального освітнього полісу;

- визначення статусу загальноосвітніх закладів інтегрованого типу;
- внесення доповнень до статусу спеціальних навчальних закладів за рахунок надання корекційної допомоги інтегрованим дітям;
- внесення змін до нормативних документів, які регулюють матеріально-технічне забезпечення масових загальноосвітніх закладів з метою створення відповідних умов для навчання дітей з особливостями розвитку.

Відповідно до освітніх потреб дітей у державі було створено інноваційні установи – центри корекційно розвивального навчання і реабілітації, в яких одержували допомогу діти з важкими або комбінованими вадами. Окрім надання психолого-медико-педагогічної підтримки у цих центрах проводилася діагностична, соціально-психологічна, методична, консультаційна та інформаційно-аналітична діяльність.

Постійна інтеграція України до європейського, економічного, культурного й освітнього простору вимагала розв'язання низки проблем у навчально-виховному процесі дітей з особливими потребами. Затверджений Державний стандарт загальної середньої освіти (2000) потребував докорінного реформування. У цьому ж році було затверджено Державну програму «Реформування інтернатних закладів в галузі освіти», яка передбачала визначення стратегічних планів, серед яких підвищення якості освіти та надання освітніх послуг дітям з особливостями психофізичного розвитку в умовах спеціальних закладів та в умовах інтегрованого навчання.

Всі напрями роботи, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, сприяли інтегруванню дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України. Вони відповідали пріоритетам державної політики, що окреслені в «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у 21 столітті», які визначені у: «особистісній орієнтації освіти; створенні рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпеченні варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей» тощо. Наприклад, в Україні

реалізація інклюзивного підходу до навчання дітей особливостями психофізичного розвитку розглядалася вченими в контексті перспектив і можливостей подальшого розвитку системи спеціальної освіти. Реформування шкільної освіти, спеціальної освіти стали відповідати ціннісним орієнтирам, світогляду та запитам різних груп і категорій дітей з проблемами в розвитку, забезпечувати умови для встановлення відповідності між індивідом і соціумом, представляти не лише структуровану інформацію, а й систему стосунків, цінностей, які склали основу соціальної особистості.

Провідні напрями спеціальної педагогіки визначалися гуманізацією та інтеграцією. Мета спеціальної освіти полягала у включенні людини в широкі соціальні стосунки з урахуванням її особистісного розвитку та індивідуальних потреб дітей з особливими потребами. Досягнення цієї мети неможливе було без підтримки становлення її індивідуальності. В основу гуманістичного підходу було покладено ідею цілісності людської життєдіяльності, тобто продовж усього життя.

Головною метою спеціальних шкіл була робота з молоддю з особливими потребами, особливо їхня інтеграція в суспільство⁷³⁹.

Оновлення національної системи педагогічної освіти на основі принципів демократизації, гуманізації та модернізації, визначення права кожної дитини на одержання освіти, адекватної її пізнавальним можливостям і вимогам часу спонукали до пошуку оптимальних шляхів її реформування, соціалізації дітей порушеннями психофізичного розвитку, їх інтеграції в суспільство. Інтеграція розглядалася як кінцева мета навчання: випускник з особливостями психофізичного розвитку мав інтегруватися в суспільстві як повноправний громадянин, готовий до самостійного життя і продуктивної діяльності, взаємодії з оточуючими людьми. Як вказував Л. Виготський, що основним завданням виховання дитини з порушеннями розвитку має бути її включення в життя і здійснення компенсацій порушень шляхом активізації діяльності

⁷³⁹ Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями, 2003. А. Й. Капської (за ред.). Київ: ДЦССМ, 146 с., с. 3

збережених аналізаторів, оскільки «дитяча дефективність» пов'язана не стільки з біологічними факторами, скільки з соціальними наслідками⁷⁴⁰.

Аналіз нормативно-правових документів свідчить, що головними завданнями роботи спеціальної школи стояли проблеми розвитку спеціальної школи:

- забезпечення права дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку, на здобуття певного освітнього рівня загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою, медичною реабілітацією та матеріальними засобами;
- розвиток природних здібностей і обдарувань, творчого мислення вихованців, здійснення їхньої допрофесійної та професійної підготовки, формування соціально адаптованої особистості;
- сприяння засвоєнню учнями норм громадянської етики та загальнолюдської моралі, міжособистісного спілкування, основ гігієни та здорового способу життя, початкових трудових умінь і навичок.

Робота з дітьми з особливими потребами була одним із важливих і пріоритетних напрямів спеціальної педагогіки тому постійно адаптувалися існуючі в ньому стандарти до потреб цієї категорії дітей. Це підтверджують ґрунтовні дослідження українських вчених (В. Бондар, І. Єременко, Н. Засенко, С. Кульбіда, І. Соколянський, М. Супрун, В. Шевченко, О. Шевченко, М. Ярмаченко та ін.). Розвитку корекційної освіти в Україні, зокрема інклюзивного навчання надавали значення: Л. Вавіна, В. Засенко, А. Колупаєва, В. Синьов, О. Таранченко, Л. Шипіцина та ін. Предметом наукових досліджень було становлення та розвиток загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні таких

⁷⁴⁰Выготский Л.С. Принципы воспитания физически дефективных детей // Основы дефектологии. С-П, М.: Изд-во «Лань» 2003. С. 96, 21.

українських вчених як: В. Покася, Б. Кобзара, Ю. Кахіані та ін. Всі вчені намагалися донести, що діти з особливими потребами мають жити, а не існувати почувуючи себе повноправними членами суспільства.

Соціально-педагогічна робота спрямовувалася на створення сприятливих умов соціальної адаптації дітей з особливими потребами і сприяння соціалізації цієї категорії осіб у спеціальні заклади освіти. Діти як окрема група осіб, яка мала специфічні соціальні та психологічні риси, наявність яких визначалася як віковими особливостями, так і тим, що їхній духовний світ перебував в стадії становлення і формування, мав перебувати під постійною спеціальною опікою сурдопедагогів, олігофренопедагогів, тифлопедагогів, вихователів, психологів, соціальних педагогів і медиків. Взаємопов'язана, комплексна робота у відповідному закладі лише сприяла позитивному розвитку особистості, відчувати себе потрібним і необхідним у цьому суспільстві.

Зміст, специфіка, форми й методи спеціальної педагогічної освіти для дітей з особливими потребами визначалися за новою структурою й оновленим змістом загальної середньої освіти відповідно до законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. Спеціальна школа працювала за новими навчальними програмами, «Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002-2004/2005 н.р.», підручниками і посібниками, що мали відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. Під час навчання учнів у спеціальній школі II і III ступенів використовувалися спеціальні програми і підручники. Навчально-виховний процес у спеціальній школі незалежно від її підпорядкування, виду і форми власності здійснювався відповідно до робочих навчальних планів, розроблених закладом на основі Базових типових навчальних планів, затверджених Міністерством освіти і науки України.

Навчально-виховний процес у спеціальній школі України здійснювався з урахуванням особливостей психічного та фізичного розвитку. Він відображав зміст, форми і методи навчання, встановлення відповідного режиму дня, що забезпечувало системність навчально-виховної, корекційно-розвиткової,

лікувально-профілактичної роботи, проведення реабілітаційних заходів дітей з особливими потребами. Всі учні спеціальної школи забезпечувалися підручниками та навчальними посібниками за рахунок держави. Учні молодших класів спеціальних шкіл з вадами слуху, зору забезпечувалися засобами індивідуальної корекції (для учнів з вадами слуху – різнопланові картки, ігри з розвитку мови та мовлення, логічного мислення; з вадами зору – спеціальні розвиваючі кубики, настільні ігри та ін.), а діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – перебували на повному державному утриманні. Вони користувалися пільгами: отримували предмети гардеробу та інші речі відповідно до установлених Норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення законодавством України для цієї категорії дітей.

Відповідно до особливостей психофізичного розвитку дітей з нозологіями та мов навчання були розроблені окремі варіанти Типових навчальних планів основної школи:

- для дітей глухих;
- зі зниженим слухом;
- сліпих та зі зниженим зором,
- для дітей сліпих та зі зниженим зором з навчанням російською чи іншою мовою національних меншин,
- для дітей сліпих та зі зниженим зором з українською мовою навчання з вивченням російської чи іншої мови національних меншин»),
- для дітей з тяжкими порушеннями мовлення.

Окремі типові навчальні плани було складено для дітей розумово відсталих, із порушеннями опорно-рухового апарату та із затримкою психічного розвитку. Для дітей із складними вадами розвитку (сліпі, зі зниженим зором з розумовою відсталістю, глухі, зі зниженим слухом з розумовою відсталістю, порушеннями опорно-рухового апарату з розумовою відсталістю) було передбачено окремі Типові навчальні плани з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Навчальні плани зберігали наступність традицій вітчизняної школи. Перехідні типові навчальні плани були зорієнтовані на роботу загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів за 5-денним навчальним тижнем, але міг запроваджуватись 6-денний робочий тиждень в інтернатних закладах.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» і постанови Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 р. «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» з 2001/2002 н.р. вводилася нова сітка годин і нові навчальні програми у перших класах 4-річної початкової школи, припинявся набір учнів до 1-х класів 3-річної початкової школи. Інші класи початкової школи послідовно переходили на нові навчальні плани і програми в наступні три роки. Основна і старша школи в перехідний період працювали за 11-річною структурою, але за оновленими навчальними програмами Нової Української школи.

У Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку (2004), наголошено було на необхідності створення передумов для запровадження інтегрованого навчання⁷⁴¹. Загальноосвітні навчальні заклади працювали на основі нових типових навчальних планів, які затверджував відповідний орган управління освіти. Перехідні типові навчальні плани охоплювали інваріантну частину, сформовану на державному рівні, спільну для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форм власності, та варіативну частину, у якій було передбачено додаткові години на предмети інваріантної частини; предмети та курси за вибором, факультативні, індивідуальні та групові заняття.

Зміст варіативної складової конкретизував самостійно навчальний заклад з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх потреб учнів.

⁷⁴¹Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 05.07.2004 р. № 848 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/848-2004-%D0%BF>.

Повноцінність загальної середньої освіти забезпечувався реалізацією як інваріантної, так і варіативної частин навчального плану⁷⁴².

Серед порядку вивчення окремих предметів у спеціальних школах для цих дітей за вибором навчального закладу у початкових класах за наявності методичного забезпечення вивчалися такі інтегровані курси як: «Я і Україна» або «Довкілля», «Ознайомлення з навколишнім» (1-2 кл.) та «Природознавство» (3-4 кл.). Особлива увага приділялася вивченню учнями української мови, вітчизняної історії та культури. Згідно з рішеннями місцевих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, класи могли ділитися на групи і при наповнюваності, меншій від нормативної, а також при вивченні інших предметів за рахунок зекономлених бюджетних асигнувань та залучення додаткових коштів.

В організації навчального процесу спеціальних шкіл одним із пріоритетних напрямів було оволодіння професією. Для учнів спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для розумово відсталих дітей, які за станом здоров'я могли оволодіти професією певного кваліфікаційного рівня, у школах з відповідною навчально-матеріальною базою відкривалися 10-і класи з професійною реабілітацією. Добір учнів до таких класів здійснювався за рекомендаціями лікарів і шкільних психолого-медико-педагогічних комісій з урахуванням побажань учнів та їх батьків (осіб, які їх замінюють).

Основою для подальшої професійної підготовки дітей з особливими потребами було трудове навчання у спеціальній школі (школі-інтернаті) яке передбачало систему заходів, спрямованих на відновлення, компенсацію порушених функцій, оволодіння вихованцями трудовими вміннями і навичками. Трудове навчання здійснювалося диференційовано з урахуванням психофізичних, індивідуальних особливостей учня. Під час проведення уроків з трудового навчання класи поділялися на групи. Комплектування груп за видами

⁷⁴² Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» № 1582 від 15.09.2008 р. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08#Text>, с. 5, с. 3-4

праці здійснювалося з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів та рекомендацій лікарів. Розклад уроків складався відповідно до робочого навчального плану з дотриманням педагогічних та санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Професійне навчання організовувалося на базі навчально-виробничих майстерень, навчально-дослідних ділянок, підсобного господарства.

Професійна освіта, була спрямована на оволодіння навичками спеціальності в спеціальній школі (школі-інтернаті) і визначалася з урахуванням рекомендацій лікарів, побажань учнів та їх батьків (осіб, які їх замінювали), потреб регіонів.

За даними представленими у звітних матеріалах міських, районних психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) кількість виявлених дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку в Україні 1.076.345. З них, за даними ПМПК у 2004/2005 навч./році у різних типах закладів та при різноманітних формах навчання одержали навчально-корекційну допомогу: 115 690 дітей, відповідно 960.645 дітей з особливостями розвитку у 2004/2005 навч./році залишилися без спеціальної допомоги⁷⁴³ (табл. 1).

Діяльність ПМПК була спрямована на:

- виявлення, облік, діагностичне обстеження дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку, віком до 18 років;
- направлення їх до спеціальних дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів, лікувальних закладів відповідного типу, установ та закладів системи праці та соціального захисту населення;
- консультування батьків (осіб, які їх замінюють), педагогів, медичних працівників з питань навчання, виховання . соціальної адаптації та інтеграції у суспільне життя дітей з відхиленнями в психофізичному розвитку і т. ін.⁷⁴⁴

⁷⁴³Губман Б.Л. Смысл и значение человеческой жизни в выражении западной философии // Современный человек: цели, ценности и идеалы. -М., 1998. -Вып.1. -С.30.

⁷⁴⁴Права людини та інвалідність // Доповідь комісії по правах людини ООН: Е/ СИ, ЗПШ/ 1911/31/- 76 с.

Кількість дітей з особливостями психофізичного розвитку, які отримали навчально-корекційну допомогу у різних типах закладів та за різних форм навчання в 2004/2005 навч./рік

№	Назва закладу	Кількість учнів (тис.)
I	В системі освіти:	109188
1	Дошкільні навчальні заклади (ДНЗ)	4530
2	ДНЗ компенсуючого типу	9299
3	Спеціальні групи в ДНЗ	12421
4	Спеціальні групи в ДНЗ комбінованого типу	16298
5	Спеціальні школи (школи-інтернати)	17812
6	Спеціальні класи в загальноосвітніх навчальних закладах (ЗНЗ)	2383
7	Індивідуальне навчання в ЗНЗ	4504
8	Індивідуальне навчання в спеціальних НЗ	1160
9	Індивідуальне навчання вдома	4617
10	Навчально-реабілітаційні центри	1553
11	Логопедичні пункти	20476
12	Інші форми	14115
II	В системі соціального захисту:	2266
13	Дитячі будинки-інтернати I профілю	84
14	Дитячі будинки-інтернати II профілю	1267
15	Дитячі будинки-інтернати III профілю	554
16	Дитячі будинки-інтернати IV профілю	361
III	Вдома:	3246
17	Сімейне виховання без корекційного навчання	3246

Як засвідчують, представлені ПМПК статистичні дані та проведений аналітичний огляд, на сьогодні в Україні в умовах інтеграції в масових загальноосвітніх навчальних закладах перебувала значна кількість дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Станом на 2005/2006 навч./рік в Україні за даними Міністерства освіти та науки України функціонувало 396 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, де навчалося 54, 1 тис. дітей (табл.2). Окрім того, в системі МОН України функціонувало близько 40 навчально-реабілітаційних центрів для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, 142 спеціальні дошкільні заклади та

1200 спеціальних груп в дошкільних закладах масового типу, де перебувало близько 45 тисяч дошкільників.

У підпорядкуванні Міністерства праці та соціальної політики функціонувало 298 реабілітаційних центрів, з них 208 – центрів ранньої реабілітації дітей з порушеннями розвитку, 90 – центрів медико-соціальної та професійно-трудової реабілітації. Реабілітаційні послуги діти та молодь з обмеженими можливостями здоров'я одержували і в 46 центрах соціально-психологічної реабілітації, підвідомчих Міністерству у справах сім'ї, молоді та спорту.

Таблиця 2

**Кількість спеціальних навчальних закладів та учнів в Україні
станом на 2005/2006 навч./рік⁷⁴⁵**

	Назва закладу	Кількість закладів	Кількість учнів (тис.)
1	Школи-інтернати (школи) для розумово-відсталих дітей	234	32,2
2	Школи-інтернати для сліпих дітей	6	0,8
3	Школи-інтернати (школи) для дітей з порушеннями зору	29	4,3
4	Школи-інтернати для глухих дітей	30	3,1
5	Школи-інтернати (школи) для дітей з порушеннями слуху	27	3,2
6	Школи-інтернати (школи) для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату	20	2,3
7	Школи-інтернати (школи) для дітей з важкими порушеннями мовлення	16	3,1
8	Школи-інтернати (школи) інтенсивної педагогічної корекції (для дітей із затримкою психічного розвитку)	34	5,1
	Всього:	396	54,1

⁷⁴⁵Тема 3. Концептуальні засади розвитку інклюзивної освіти в Україні. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://studfile.net/preview/5457252/>

На обліку, у статусі дітей з обмеженими можливостями здоров'я, за останніми даними Департаменту медичної статистики МОЗ України, знаходилося 135.773 дитини, що становило 1,5 % від загальної кількості дітей в Україні⁷⁴⁶.

Відтак, проблеми їхнього навчання, виховання, надання необхідної спеціальної допомоги потребували нагального вирішення. Проте інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідав пріоритетам державної політики, що окреслені в «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у 21 столітті», які визначені у: «особистісній орієнтації освіти; створенні рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти; забезпеченні варіативності здобуття базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей» тощо⁷⁴⁷. Серед найважливішим було забезпечення учнів з вадами слуху рідною мовою установленим законодавством для цієї категорії дітей. Одним із пріоритетних напрямів для дітей з порушеннями слуху було навчання мови жестів.

Ряд документів світового масштабу: Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про права національних мов в державах — членах Ради Європи» (2003), Конвенції ООН про права інвалідів (2008) надали офіційний статус національній жестовій мові глухих, визнали жестову мову глухих частиною культурного багатства Європи, зокрема європейської лінгвістичної і культурної спадщини, в якості повноцінного і природного засобу спілкування для людей з порушеннями слуху. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» у 2004 р. «дактильно-жестова мова є не лише засобом спілкування, а й визнана

⁷⁴⁶ Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації / Наказ Міністерства освіти і науки України та Академії педагогічних наук України від 07.07.20004. №569 /38.

⁷⁴⁷ Обзор национальной образовательной политики. Высшее образование и исследования в Российской Федерации. М.: «Весь мир», 2000. с. 2.

засобом навчання інвалідів з вадами слуху. Правовий статус та сфера застосування дактильно-жестової мови визначаються законодавством України»⁷⁴⁸.

За Конвенцією було чітко визначено зобов'язання держав-учасниць стосовно запровадження загальноприйнятих вимог рівноправності дітей з особливими потребами в усіх галузях, які мали вирішальне значення для життєдіяльності та «забезпечення навчанням сліпих, глухих, сліпоглухих осіб за допомогою найвідповідніших для індивіда умов, методів і способів спілкування в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку»⁷⁴⁹.

Означений аспект навчального процесу дітей з порушеннями слуху був предметом розгляду українських учених: Н.Б. Адамюк, Н.В. Іванюшевої, В.В. Засенка, Т.Є. Єжової, С.В. Кульбіді, О.М. Таранченко, І.І. Чепчиної та ін. Питання теорії і історії організації спеціального навчання і виховання дітей, що недочувають і глухих, завжди були предметом багатьох досліджень (В.І. Бондаря, Н.Ф. Засенко, В.В. Засенка, І.П. Колісника, Є.П. Синьова, В.М. Шевченка, Л.І. Фомічової, М.Д. Ярмаченка та ін.). Вчені звертали велику увагу на організацію навчальної діяльності дітей з порушеннями слуху; досліджували різні проблемні питання навчального процесу дітей з порушеннями слуху, які є надзвичайно актуальними і в нинішній час. На сучасному етапі одним із важливих питань в Україні для дітей із порушенням слуху була жестова мова. У багатьох країнах вона визнана державною національною мовою для осіб з вадами слуху нарівні зі словесною. В Україні «широке використання мови жестів не виключає завдань щодо формування у дітей з вадами слуху словесної мови, а, навпаки, збільшує її значення»⁷⁵⁰. В

⁷⁴⁸ Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні (Закон України). (2004). Відомості Верховної Ради, (21). 252

⁷⁴⁹ Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи: [результати до досліджень Іванни Чані]. (2006). К. : Міжнародний фонд «Відродження».

⁷⁵⁰ Засенко В.В. Навчання глухих в теперішній час. Сучасна система освіти для осіб з вадами слуху: стан, проблеми, перспективи. Перша Всеукраїнська конференція з питань навчання

Україні з питань вивчення української жестової мови (УЖМ), створювалися нові умови для гуманізації та модернізації системи спеціальної освіти глухих. За дослідженнями науковців «сучасна спеціальна освіта має максимально спрямовуватись на забезпечення всебічного розвитку особистості глухого учня, сприяти реалізації його потенційних можливостей, якісній соціальній реабілітації та інтеграції в суспільство. Важливе місце у цьому процесі відводиться мовній освіті та мовленнєвій підготовці глухих учнів загальноосвітніх спеціальних шкіл»⁷⁵¹. Відповідно до освітньої політики України в галузі навчання мов стали діяти загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти та європейські стандарти. Вони спрямовували діяльність сучасного закладу на формування мовної особистості як стратегічного орієнтира розвитку спеціальної освіти України у XXI столітті. Закони України «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», Концепції «Жестова мова в Україні» (2009), «Білінгвальне навчання осіб з порушеннями слуху» (2011) були основою щодо використання сучасного вітчизняного і зарубіжного досвіду навчання національної жестової мови з урахуванням провідної ролі доступного та зрозумілого мовлення в психічному розвитку глухих дітей в умовах слухової адаптації. У цьому питанні не менш важливим було своєчасне і якісне засвоєння УЖМ. Створення такого навчання було повноцінним мовленнєвим розвитком глухої дитини. Про те, надання можливості нечуючим унормовано вивчати жестову мову продиктовано Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 23), Резолюцією 48/96 Стандартних правил ООН щодо урівняння можливостей інвалідів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН (розділ II, п. 7), а також резолюціями I Всеукраїнської конференції з історії навчання глухих та I Всеукраїнської конференції з реабілітації нечуючих, в яких одним з першочергових завдань визначено активне вивчення національної жестової

глухих в Україні, 09–10.VI.2000. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://onp-ua.narod.ru/news/2012-04-12-222>.

⁷⁵¹ Адамюк Н. Лінгводидактична модель вивчення лексичних одиниць української жестової мови. [Електронний ресурс]. Доступно: <file:///E:/cm19/9%20Маріуполь%20тези%20до%2015>

мови глухих і запровадження її у навчальний процес спеціальних закладів освіти. Завдяки спільним зусиллям громадськості, науковців і практиків українська жестова мова стала не лише повноцінним засобом спілкування, а й предметом вивчення, зокрема в закладах освіти для дітей з порушеннями слуху⁷⁵².

Характерним було те, що жестова мова використовувалася широко усним і дактильним мовленням у спеціальній школі на уроках та в позаурочний час. Зазначимо, що жестова мова співіснує зі словесною в комунікативній і когнітивній діяльності глухих, має для них велику інформативну цінність. Діти з порушенням слуху значно краще розуміють повідомлення передані жестовою мовою, ніж усною. Тому жестова мова відіграє важливу роль у житті глухих, їх когнітивній і комунікативній діяльності. Вона є однією з розвинених і своєрідних мов людства. Для розвитку дітей з порушеннями слуху основою організації навчально-виховного процесу було орієнтоване навчання на їх потреби. Тому, у досліджуваній період було розв'язано низку важливих організаційних питань: внесено зміни до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребували корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа), Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (II ступінь) (2008); удосконалено навчальні програми з української жестової мови для шкіл глухих та слабочуючих дітей; введено «Українську жестову мову» й «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови» до Типових навчальних планів початкової школи для глухих дітей з навчанням українською мовою навчання (2009/2010) як обов'язковий навчальний предмет (Наказ МОН України (№ 852 від 11.09.2009))⁷⁵³. Крім того,

⁷⁵² Засенко В. Жестова мова: робота триває. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ourlife.in.ua/obrazovanie/surdopedagogicheska-stranica/3293-zhestova-mova-robotatrivaye.html>

⁷⁵³ Наказ МОН № 852 від 11.09.09 р. Про введення навчального предмету «Українська жестова мова» та внесення змін до Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового

святкується міжнародний день жестової мови (23 вересня) і міжнародний день глухих (29 вересня). Це свідчить про те, що здійснюючи завдання всебічного розвитку особистості кожного учня система освіти України постійно сприяли удосконаленню розвитку спеціальної освіти, зокрема і різні громадські організації з культурних програм для дітей з особливими потребами (УТОГ, УТОС) намагалися дати дітям з порушеннями слуху знання не лише на рівні предмету «Української жестової мови», а й на міжнародному рівні. Такий підхід свідчить, що в Україні забезпечувалося право дітей з особливими потребами на задоволення їхніх освітніх потреб. Спеціальні заклади формувалися відповідно до освітніх запитів дітей з вадами у фізичному або розумовому розвитку. У цей час існувало 32 школи для глухих (4064 учні) та 26 шкіл для слабочуючих дітей (3488 учнів)⁷⁵⁴.

У спеціальних школах основою викладання було орієнтоване навчання на потреби дітей та використання різноманітних форм організації навчального процесу. Цей підхід до викладання був орієнтований на потреби дітей. Одним із таких потреб була жестова мова яка з моменту незалежності увійшла в навчальний план шкіл для глухих дітей. Здійснюючи завдання всебічного розвитку особистості кожного учня, загальноосвітня школа в умовах незалежності України і вчитель намагалися дати знання дітям з порушеннями слуху жестової мови не лише на рівні предмету, а й на індивідуальних заняттях. Кожен учень мав свої особисті нахили до пізнавальної діяльності й потребував своїх, особливих шляхів у навчально-виховному процесі, наприклад як глухі діти – навчання рідної мови (ЖМ).

На думку видатного ученого В.О. Сухомлинського: «Дитина – жива істота, її мозок – найтонший, найніжніший орган, до якого треба ставитися дбайливо й обережно» і треба «починати вивчати дитину саме з вивчення її

розвитку. [Електронний ресурс]. Доступно: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4826/. Дата звернення: Жовтень 10, 2019., с. 1

⁷⁵⁴ Засенко, В.В. Навчання глухих в теперішній час. Сучасна система освіти для осіб з вадами слуху: стан, проблеми, перспективи. Перша Всеукраїнська конференція з питань навчання глухих в Україні, 09-10.VI.2000. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://onp-ua.narod.ru/news/2012-04-12- 222>

здоров'я»⁷⁵⁵. Учений застерігав: «Людина вже в дитинстві відчуває себе неповноцінною. Цього не повинно бути!»⁷⁵⁶. Навчання дітей з порушеннями слухової функції мало бути систематичним і організованим, цілеспрямованим і зосередженим. Він зазначав, що потрібно виховувати і навчати не глуху або сліпу дитину, а дитину взагалі. Проте глухота не впливає на інтелектуальні можливості людини або на її здатність навчатися. Але, дитина зі зниженим слухом потребувала спеціальних навчальних послуг для того, щоб отримати адекватне навчання⁷⁵⁷. Спільна робота сурдопедагогів, викладачів та законів про шкільну освіту постійно скеровувалася на вивчення рівня готовності (освітньої і психологічної) випускників до продовження навчання, особливостей методів, прийомів і принципів навчання, організації самостійної роботи та розвитку пізнавальної діяльності учнів з порушеннями слуху⁷⁵⁸.

За дослідженнями І. Чані було визначено зобов'язання держав учасниць стосовно запровадження загальноприйнятих вимог рівноправності дітей з особливими потребами в усіх галузях, які мали вирішальне значення для якості життєдіяльності, а це: «забезпечення навчанням сліпих, глухих, сліпоглухих осіб за допомогою найвідповідніших для індивіда умов, методів і способів спілкування в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку»⁷⁵⁹.

Перелік спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), які функціонували в цей час свідчить про забезпечення дітей з різними вадами у фізичному або розумовому

⁷⁵⁵ Сухомлинський, В. О. (1976). Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибр. тв. : 5 т. К. : Рад. шк., (Т. 1). 55–208, 126–127.

⁷⁵⁶ Сухомлинський, В. О. (1977). Павлівська середня школа. Вибр. тв. : У 5 т. К. : Радянська школа, (Т. 4). 125–129.

⁷⁵⁷ Там само.

⁷⁵⁸ За матеріалами [zaxid.net](https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-znovu-perehodit-na-12-richne-navchannya-v-shkoli-ministrproyasniv-navischo-477418.html). Міністерство освіти і науки України, ICTV / ОЛ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-znovu-perehodit-na-12-richne-navchannya-v-shkoli-ministrproyasniv-navischo-477418.html>

⁷⁵⁹ Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи: [результати до досліджень Іванни Чані]. К.: Міжнародний фонд «Відродження», 2006. 43 с., с. 1

розвитку у загальній освіті, зокрема соціальній допомозі і реабілітації»⁷⁶⁰. Відповідно до нозологій діти отримували навчально-виховний процес у таких спеціальних-школах (школах-інтернатах):

- *для глухих дітей* – I–III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи, III ступінь – 11–13 класи);
- *дітей зі зниженим слухом* – I–III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи, III ступінь – 11–13 класи);
- *сліпих дітей* – I–III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи, III ступінь – 11–13 класи);
- *дітей зі зниженим зором* – I–III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи, III ступінь – 11–13 класи);
- *дітей з порушеннями опорно-рухового апарату* – I–III ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи, III ступінь – 11–13 класи);
- *дітей з тяжкими порушеннями мовлення* – I–II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–10 класи);
- *дітей із затримкою психічного розвитку* — I–II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–9 класи); *розумово відсталих дітей* – I–II ступенів (I ступінь – підготовчий клас, 1–4 класи, II ступінь – 5–9 (10) класи)⁷⁶¹.

З-поміж навчальних новітніх освітніх ресурсів: підручники, програми, методичні рекомендації розвитку дітей з особливими потребами важливу роль мали головні завдання соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими

⁷⁶⁰ Положення про спеціальну загальноосвітню (школу-інтернат) для дітей які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» 2008 р. с. 1.

⁷⁶¹ Про затвердження «Положення про спеціальну загальноосвітню (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2008 р. № 852. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 грудня 2008 р. за № 1219/15910 [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08#Text>, <https://ips.ligazakon.net/document/RE15910?an=330> с. 5

потребами, а саме: адаптація та соціалізація життя їх в суспільстві⁷⁶². Наступним напрямом гуманізації для всієї системи освіти в «Національній доктрині розвитку освіти в Україні у 21 столітті», було визначено: «створення рівних можливостей для дітей та молоді у здобутті якісної освіти»⁷⁶³. Серед них для дітей з вадами фізичного або розумового розвитку державним загальноосвітнім навчально-виховним і корекційно-відновлювальним закладом освіти було інклюзивне навчання. На початку XXI ст. міжнародною освітянською спільнотою інклюзивну освіту було визнано найбільш інноваційним рухом в освіті демократичних країн. Держава стала надійним захистом для всіх дітей з особливими потребами. Наприклад, була затверджена постанова Кабінету Міністрів України № 12/2004, послуги «Переклади дактильно-жестової мови на словесну і навпаки» (2009–2010), за рахунок якої освіта не чуючих на етапі становлення Української держави мала належні засоби викладання і навчання рідної мови (УЖМ – української жестової мови). Зазначена категорія дітей мала специфічні соціальні, педагогічні потреби, враховуючи які науковці і вчені України намагалися негайно вирішити й забезпечити, зокрема опікати дітей з порушеннями слуху через педагогізацію середовища людини і надання їй соціальних послуг, а саме: були оновлені спеціальними освітніми ресурсами всі типи спеціальних шкіл для дітей із вадами розвитку⁷⁶⁴. Крім того, у наказі МОН України від 02.09.2009 року № 809 «Про організацію інтегрованого навчання інвалідів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації незалежно від форми власності і підпорядкування» відзначено, що система освіти в Україні може забезпечити рівний доступ до якісної вищої освіти студентів з особливими потребами.

⁷⁶² Галагузова, Ю. Н., 2003. Подготовка социальных педагогов: пора преодолеть противоречия. Социальная педагогика. (№ 1).с. 97–102.

⁷⁶³ Обзор национальной образовательной политики. Высшее образование и исследования в Российской Федерации. М.: «Весь мир», 2000. с. 2.

⁷⁶⁴ Богданова, І. М., 2011. Соціальнопедагогіка: [навч. посібник]: рек. МОН України як навч. посібник для студ. ВНЗ. Харків: Бурун Книга, 159 с., с. 4; Чайковський, М. Є. 2016. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору: дис. на здобуття наук. ступ. док. пед. наук: 13.00.05 – соціальнопедагогіка. Старобільськ, 570 с., с. 53

Соціально-педагогічний зміст документа полягав у визнанні необхідності створення спеціальних умов для навчання інвалідів у вищих навчальних закладах, що включали корекційно-реабілітаційну, психолого-педагогічну, андрагогічну, соціальну, медичну, організаційну та ін. системи роботи з надання послуг; забезпечення індивідуальними технічними засобами навчання та створення такого навчально-виховного середовища, без якого неможливе або утруднене засвоєння освітніх програм цієї категорією студентів⁷⁶⁵.

Зміст навчально-виховного процесу спеціальних шкіл був спрямований на вирішення корекційних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів і мав корекційну спрямованість (корекція мови). Індивідуальний та диференційований підхід створював передумови для подолання порушень психофізичного розвитку, засвоєння учнями програмового матеріалу, розвитку їх здібностей, професійно-трудової підготовки, подальшої соціалізації. Відповідно до «Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах», яке набуло подальшого розвитку наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. №1224 (зареєстрованого в Міністерстві юстиції України від 29.12.2010 р. №1412/18707) було встановлено, що у досліджуваний період, у спеціальних школах відбувалося комплексне піклування про дітей з особливими потребами. Таке піклування було ефективною інтеграцією їх у суспільство. Цьому сприяв різновид освітніх ресурсів, який системно поєднував у собі психологічні, педагогічні, соціальні й реабілітаційні аспекти розвитку особистості. Отже, у цей час, було якісним ступенем прояву піклування суспільства країни про дітей з особливими потребами як соціального індивіда, здатного, незважаючи на відмінності

⁷⁶⁵Наказ Міністерства освіти і науки України про затвердження тимчасового положення „Про організацію інтегрованого навчання осіб з інвалідністю у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації незалежно від форми власності і підпорядкування” від 02.09.2009 року № 809 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1093-01>

розвитку та психофізичні вади, творчо взаємодіяти із соціальним середовищем в інтересах самої особистості.

Проведений аналіз наукової літератури показав, що в освітніх закладах відбувалася організація взаємодії установ масової і спеціальної освіти, інноваційні змістові технології соціальної адаптації, підготовка до самостійного життя; застосування реабілітації, відновлювального лікування й оздоровлення; формування індивідуальності, сприяння соціалізації з урахуванням можливостей та індивідуальних потреб молоді людини з особливими потребами.

Ефективна інтеграція дітей з особливими потребами у суспільство можлива була лише за умови цілеспрямованої навчально-матеріальної бази: корекційно-розвиваючого середовища, яке системно поєднувало в собі психологічні, педагогічні й соціальні аспекти для розвитку особистості.

Таким чином, освіта досліджуваних шкіл у 2000-і рр. декларувалася на рівності здобуття вихованцями знань, умінь і навичок. Діти з особливими потребами забезпечувалися спеціальною навчальною і допоміжною літературою, технічними засобами. Рівень їхнього розвитку урахувався під час комплектування класів/груп за видами праці (уроки трудового навчання), у процесі створення умов для подолання порушень розвитку (у тому числі й засобами медичної реабілітації), засвоєння програмового матеріалу, розвитку їхніх здібностей, набуття професійно-трудова навичок (професійна підготовка), розвитку соціалізації, зокрема створення можливостей вступу до професійно-технічних та закладів вищої освіти.

2.4.3. Шляхи реформування освіти дітей з особливими потребами (2011-2017 рр.)

На всіх етапах розвитку суспільства шкільна освіта для дітей з особливими потребами займала важливе місце у становленні педагогічної науки.

Тривале реформування системи освіти стало інструментом становлення нової інноваційної діяльності подальшого розвитку системи спеціальної освіти у створенні умов для навчання і реабілітації, соціальної адаптації, інтеграції дітей з особливими потребами у суспільство. Основою їх стали Закони України «Про освіту» (2017), «Про охорону дитинства» (2020), «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів» (2011), «Про загальну середню освіту» (2011, 2012), «Положення про навчально-реабілітаційний центр» (2012), «Про освіту» (2017), укази Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2011), постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» (2013), накази Міністерства освіти і науки України «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2010/2011 н. р.» (2010), «Типові навчальні плани спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (початкова школа)» (2014), «Про навчальні плани та програми спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів на 2014/2015 н. р.», «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 н. р.» (2015), «Про структуру навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 навчальному році» (2017), «Про навчальні плани та організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2017/2018 н. р.» (2017) та ін.

У законодавчо закріплених документах відобразилися нові зміни, які відбулися в освітній політиці та окреслено завдання подальшого розвитку системи освіти для дітей з особливими потребами. Найважливішими з них були: Державний стандарт (2011)⁷⁶⁶, Постанова Кабінету Міністрів України

⁷⁶⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальноосвітньої школи» від 20 квітня 2011 р. №462. Київ. Відповідно до статті 31 Закону України «Про загальну середню освіту» ([651-14](#)). Кабінет Міністрів України постановив: Установити, що Державний стандарт впроваджується з 1 вересня 2012 року.

«Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011), «Положення про навчально-реабілітаційний центр» (2012).

Державний стандартпочаткової загальної освіти для дітей з особливими потребами був базовим інструментом реалізації конституційного права на освіту дітей з особливими потребами та комплексним нормативним документом, який охоплював зміст освітніх галузей і Базовий навчальний план (табл.1).

Таблиця 1

Базовий навчальний

Назва освітньої галузі	Кількість годин у класах на тиждень				
	1	2	3	4	Разом
Інваріантна складова					
Мови і літератури	8	9	9	9	35
Математика	4	4	4	4	16
Природознавство	2	2	2	2	8
Суспільствознавство			1	1	2
Здоров'я і фізична культура ^{767*}	4	4	4	4	16
Технології	1	2	2	2	7
Мистецтво	2	2	2	2	8
Усього:	21	23	24	24	92
Варіативна складова					
Додаткові години на вивчення предметів освітніх галузей та курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	2	2	2	2	8
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження	20	22	23	23	88

[Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>

^{767*}**Примітка.** Години, передбачені для фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», не враховуються під час визначення гранично допустимого навантаження учнів.

на учня					
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної та варіативної складових, що фінансується з державного бюджету (без урахування поділу класів на групи)	23	25	26	26	100

У Базовому навчальному плані початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами визначався оптимальний зміст та обсяг навчального навантаження відповідно до гранично допустимого тижневого навчального навантаження. В інваріантній складовій Базового навчального плану було визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі. Варіативна складова Базового навчального плану визначалася загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів учнів та (або) побажань батьків, або осіб, які їх замінюють. У початкових класах варіативна складова включала години, які виділялися на вивчення навчальних предметів освітніх галузей, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять з учнями.

Для комплексного навчально-виховного процесу дітей з особливими потребами у Державному стандарті були визначені пріоритетні завдання:

- адаптація таких дітей до суспільства;
- навчальне, виховне та реабілітаційне забезпечення.

Також, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальноосвітньої школи» (2011) було визначено підходи до навчання дітей з особливими освітніми потребами, а саме:

- інклюзивне та інтегроване навчання;
- білінгвальне (двомовне) навчання дітей глухих та із зниженим слухом (уведення української жестової мови як навчального предмета та засобу навчання);

- формування життєвої компетентності у процесі навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами;
- формування життєвої компетентності у дітей з розумовою відсталістю як умови їх соціальної інтеграції, здатності застосовувати здобуті знання і вміння у практичній життєдіяльності⁷⁶⁸.

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2011) було визначено порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство, залучення батьків до участі у навчально-виховному процесі.

Серед освітніх послуг організації інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (дітей з вадами фізичного та психічного розвитку, в тому числі дітей-інвалідів) у загальноосвітніх навчальних закладах створювалися умови для:

- забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень такого закладу дітей з вадами опорно-рухового апарату, зокрема тих, що пересуваються на візках, та дітей з вадами зору;
- забезпечення необхідними навчально-методичними і наочно-дидактичними посібниками та індивідуальними технічними засобами навчання;
- облаштування кабінетів учителя-дефектолога, психологічного розвантаження, логопедичного для проведення корекційно-розвиткових занять;
- забезпечення відповідними педагогічними кадрами⁷⁶⁹.

⁷⁶⁸ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальноосвітньої школи» від 20 квітня 2011 р. №462. Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>

⁷⁶⁹ [Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»](#), від 15 серпня 2011р. №

Питання надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами у класах з інклюзивним навчанням, сприяння провадження інноваційної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах здійснювалося за рахунок психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами працівниками психологічної служби (практичними психологами, соціальними педагогами) відповідних закладів»⁷⁷⁰.

Для забезпечення ефективності навчально-виховного процесу наповнюваності класів з інклюзивним навчанням становило не більш як 20 учнів, з них:

- одна-три дитини з розумовою відсталістю або вадами опорно-рухового апарату, або зниженим зором чи слухом, або затримкою психічного розвитку тощо;
- не більш як двоє дітей сліпих або глухих чи з тяжкими порушеннями мовлення, або складними вадами розвитку (вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку), або тих, що пересуваються на візках⁷⁷¹.

Навчання в інклюзивних класах здійснювалося за типовими навчальними планами (відповідно до робочого навчального плану загальноосвітнього навчального закладу, складеного на основі типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами), програмами, підручниками та посібниками, рекомендованими МОН для загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальними підручниками.

На основі зазначеного робочого навчального плану розроблявся індивідуальний навчальний план для дітей з особливими освітніми потребами з

872.[Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF#Text>

⁷⁷⁰ Там само.

⁷⁷¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальноосвітньої школи» від 20 квітня 2011 р. №462. Київ. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>

урахуванням висновку психолого-медико-педагогічної консультації. Розклад уроків для них складався з урахуванням індивідуальних особливостей їх навчально-пізнавальної діяльності та динаміки розумової працездатності протягом дня і тижня (враховуючи їх діагностичний висновок).

Основою навчально-виховної роботи дітей була корекційна спрямованість. По-перше, в індивідуальному навчальному плані передбачалося від трьох до восьми годин на тиждень для проведення корекційно-розвиткових занять з урахуванням висновку психолого-медико-педагогічної консультації та типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребували корекції фізичного та/або розумового розвитку. Такі години враховувалися під час визначення гранично допустимого тижневого навчального навантаження дітей з особливими освітніми потребами. Корекційно-розвиткові заняття проводилися відповідними вчителями-дефектологами та практичними психологами.

По-друге, корекційно-розвиткова робота здійснювалася комплексно, з рахунок заходів із системного психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання та виховання, що спрямований на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, мовлення особистості дитини⁷⁷².

По-третє, створення умов для здобуття дітьми різних освітніх рівнів, не залежно від стану здоров'я, наявності тих чи інших порушень психофізичного розвитку мало спрямування освіти на задоволення потреб дітей та їхніх батьків шляхом надання освітніх послуг (до яких відносимо і реабілітаційні, корекційно-розвиткові тощо).

⁷⁷²Лист Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році» від 05.06.2015 №1/9-280. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1280729-15#n8>; Положення про навчально-реабілітаційний центр. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 16 серпня 2012 року № 920. Міністр Д. В. Табачник. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://studfile.net/preview/5242153/page:26/#52>

Наступною навчально-виховною спрямованістю дітей з різними порушеннями була робота їх адаптації до суспільства. Одним із таких виступали новітні навчальні заклади з інклюзивними класами.

Навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням здійснювався відповідно до робочого навчального плану загальноосвітнього навчального закладу, складеного на основі типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей. На думку вчених інклюзивне навчання сприяло швидкому адаптуванню особливих дітей у суспільство.

Реалізація інклюзивного підходу до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку розглядалася вченими в контексті перспектив і можливостей подальшого розвитку системи спеціальної освіти. Проблеми різних форм організації освіти дітей із особливими потребами розглядали учені В. Бондар, В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко та інші у своїх працях. Вони розглядали концептуальні та технологічні основи інклюзивної освіти, окремі моделі певних навчально-реабілітаційних центрів визначенні напрямів розвитку нових форм освіти дітей із порушеннями слуху (С. Литовченко), розширення їх функцій та удосконалення структури (А. Колупаєва, О. Таранченко)⁷⁷³.

Вчені відзначають, що базовими етичними принципами соціально-педагогічної роботи з молоддю з інвалідністю, відповідно до її потреб, мають бути: співчуття, милосердне позитивне ставлення до кожної особистості, повага і прийняття її такою, яка вона є; вирівнювання можливостей у різних сферах життя; свобода вибору видів соціально-педагогічної допомоги. Головними завданнями соціально-педагогічної роботи з молоддю є адаптація, соціалізація особистості молоді з особливими потребами; задоволення особливих і соціальних потреб молоді з особливими потребами; педагогізація життєвого

⁷⁷³ Литовченко С. Навчально-реабілітаційний центр як сучасна форма організації освіти дітей з порушеннями слуху. Особлива дитина: навчання і виховання. Вип. 1. 2017. С. 78-85

простору молоді з особливими потребами; нормалізація життя родини, в якій живе молода людина з особливими потребами⁷⁷⁴.

Інклюзивне навчання було новим етапом розвитку спеціальної освіти, об'єднання до недавнього часу паралельно існуючих систем загальної і спеціальної освіти та відповідно взаємозбагачення.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні (до 2021) йшлося про розширення практики інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами. У 2010 р., у системі загальної освіти було затверджено «Концепцію розвитку інклюзивного навчання», у якій інклюзивне навчання визначено як «комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей»⁷⁷⁵. Це стало важливим подальшим кроком у популяризації переваг інклюзивного навчання. У Концепції відзначено доцільність удосконалення нормативно-правового та фінансово-економічного забезпечення впровадження інклюзивного навчання, створення інноваційних освітніх технологій та моделей інклюзивного навчання. *Соціально-педагогічна складова* Концепції полягала у визнанні необхідності створення освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими потребами, удосконалення системи підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів для роботи в інклюзивних закладах освіти.

Основні принципи Концепції полягали у дотриманні науковості (розробка теоретико-методологічних основ інклюзії), *системності* (забезпечення рівного доступу до якісної освіти, наступності між рівнями освіти), *варіативності* (особистісно-орієнтоване навчання в комплексі з корекційно-розвивальною

⁷⁷⁴Галагузова Ю. Н. Подготовка социальных педагогов : пора преодолеть противоречия / Ю. Н. Галагузова // Социальная педагогика. 2003. № 1. С. 97-102.

⁷⁷⁵ Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання. Міністерство освіти і науки України від 01.10. 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>

роботою, створення умов для інтеграції в суспільство), *індивідуалізації* (індивідуальний диференційований підхід), *соціальної відповідальності* сім'ї та ін. Очікувані результати реалізації Концепції розвитку інклюзивної освіти полягали у впровадженні демократичних підходів у організації навчальної діяльності дітей з особливими потребами шляхом удосконалення нормативно-правової бази освітньої галузі, психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу цих дітей у процесі навчання, а також забезпечення доступного середовища в навчальних закладах⁷⁷⁶.

Певну роль у розвитку інклюзивних тенденцій в закладах освіти України відіграла постанова Кабінету Міністрів України № 872 про «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» від 15 серпня 2011 р., у якій визначено право дітей з особливими потребами на освіту за місцем проживання та їх інтеграцію в суспільство. *Соціально-педагогічний зміст* цього документа полягав у визначенні необхідності надання особистісно-орієнтованих освітніх послуг дітям з особливими потребами в класах інклюзивного навчання загальноосвітніх навчальних закладів з застосуванням типових навчальних планів, програм та підручників, рекомендованих МОН України для загальноосвітніх закладів. Рішення про утворення класів з інклюзивним навчанням, забезпечення безперешкодного доступу до будівель та приміщень, створення необхідної матеріально-технічної та методичної бази, підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань надання освітніх послуг дітям з особливими потребами забезпечував керівник навчального закладу. Для досягнення ефективності навчально-виховного процесу було передбачено раціональну наповнюваність класів з інклюзивним

⁷⁷⁶Концепція розвитку інклюзивної освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/362->

навчанням (не більше 20 учнів у класі з перебуванням у ньому не більше 2-3 учнів з особливими потребами)⁷⁷⁷.

Відповідно до висновку психолого-медико-педагогічної консультації та за згодою батьків для дітей з особливими освітніми потребами педагогічні працівники, у тому числі вчителі-дефектологи, розробляли індивідуальну навчальну програму з урахуванням навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, яка затверджувалася керівником навчального закладу та переглядалася двічі на рік (у разі потреби частіше) з метою її коригування. Власник чи керівник загальноосвітнього навчального закладу несли відповідальність за організацію, стан та якість інклюзивного навчання, створення відповідної матеріально-технічної та методичної бази, забезпечення підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань надання освітніх послуг таким дітям. Оцінювання навчальних досягнень дітей з особливими освітніми потребами здійснювалося згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів та обсягом матеріалу, визначеним індивідуальною навчальною програмою. Діти з особливими освітніми потребами залучалися до позакласної роботи з урахуванням їх інтересів, нахилів, здібностей, побажань, віку, індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності та стану здоров'я.

Зазначимо, що у різних типах навчально-виховний процес відбувався відповідно індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітейсліпих, зі зниженим зором, глухих, зі зниженим слухом, з тяжкими порушеннями мовлення, із затримкою психічного розвитку, з порушеннями опорно-рухового апарату, розумовою відсталістю, дітей із складними вадами розвитку (у тому числі дітей з розладами аутичного спектру). Ці діти здобували освіту у різних спеціальних загальноосвітніх закладах: спеціальні загальноосвітні школи з продовженим днем, школи-інтернати, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання, загальноосвітніх школах зі

⁷⁷⁷Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 15.08.2011 р. № 872.[Електронний ресурс]. Доступно: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF>.

спеціальними й інклюзивними класами, навчально-реабілітаційні центри(далі: НРЦ або Центр).

Центрице новітні заклади, які набули тенденцій до відкриття та розширення центрів різних типів по всій Україні і стали осередком інноваційного розвитку нового закладу. У структурі навчального року, навчальних планах загальноосвітніх навчальних закладів (далі - ЗНЗ) було визначено основні підходи щодо організації навчально-виховного процесу у ЗНЗ, які були НРЦ чинні для спеціальних ЗНЗ та для зумовленими складними порушеннями розвитку дітей. Вони були органічно поєднаними завданнями та єдиною метою з навчальні заклади з інклюзивними класами/групами.

Загальноосвітні навчальні заклади з інклюзивними класами/групами обов'язково укладали угоду про співпрацю з НРЦ або, у разі відсутності таких за місцем проживання, із спеціальними загальноосвітніми школами-інтернатами. Це стосувалося загальноосвітніх закладів, у яких діти з особливими освітніми потребами, зокрема діти з інвалідністю, навчалися за індивідуальною та іншими формами навчання.

Метою їх діяльності було реалізація права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку, їх інтеграція в суспільство шляхом здійснення комплексних реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток і корекцію порушень.

Реабілітаційний процес включав медичну, фізичну, психолого-педагогічну, соціально-побутову реабілітацію згідно з індивідуальною програмою реабілітації дитини-інваліда, яка відвідувала чи навчалася в Центрі. Діяльність реабілітаційного відділення Центру була спрямована на комплексний характер і забезпечувалася психолого-педагогічними, соціально-побутовими, медичними (лікувально-профілактичними) та фізичними заходами.

Якщо порівняти з мережею інтернатних закладів початку ХХІ ст. то у школах-інтернатах, дитячих будинках, формувалися стабільні педагогічні

колективи з високим рівнем кваліфікації⁷⁷⁸, а навчально-реабілітаційні центри – це була нова функціональна якість переваги яких полягала у структурній повноті та функціональній спеціалізації щодо здійснення реабілітації дітей на засадах системності та комплексності. Інтернат був для дитини тотальним інститутом соціалізації, рідною школою та її оточенням⁷⁷⁹. Центр став цілісним процесом, у контексті якого основою був психолого-педагогічний супровід. Особлива роль НРЦ полягала в інноваційному розвитку вітчизняної реабілітаційної педагогіки та її наближенні до міжнародних стандартів у цій сфері⁷⁸⁰. На прикладі переконаємося, що коли це стосувалося дітей із порушеннями слуху, то їх комплексна реабілітація передбачала «об’єктивне виявлення (скринінг), діагностику порушень слуху, адекватне слухопротезування чи оперування (КІ), заняття і консультації з розвитку слуху, мовлення, психічних процесів (психолого-педагогічний супровід)», що сприяло соціальній адаптації дитини з порушеннями слуху, її самореалізації та інтеграції в суспільство. Саме у таких центрах діти з інвалідністю та тяжкими порушеннями розвитку (у тому числі діти, які самостійно не пересувалися) могли здобувати освіту відповідного рівня у поєднанні з реабілітаційними послугами⁷⁸¹. Невід’ємною структурною складовою у навчально-реабілітаційних центрах було поєднання з комплексною реабілітацією учнів.

Аналіз літературознавчих джерел свідчить про те, що ще у середині 90-х років ХХ ст., за ініціативи недержавних організацій і батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку та підтримки міжнародних недержавних фондів було відкрито навчально-реабілітаційні центри як спеціальні заклади нового типу. Контингент вихованців становив: діти з

⁷⁷⁸Покась В.П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України. Київ, 2012. 34 с., с. 24–25

⁷⁷⁹Кузьміна О.В. Теоретичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів : монографія. Слов’янськ : Підприємство Маторін Б.І., 2011. 311 с., с. 168.

⁷⁸⁰Нечипоренко В.В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції : монографія. Запоріжжя, 2013. 520 с., с. 4

⁷⁸¹Прес-служба МОН. Реформи Міністра Івана Вакарчука. 13 березня, 2010. [Електронний ресурс]. Доступно: https://galinfo.com.ua/news/reformy_ministra_vakarchuka_64875.html

аутизмом, складними комплексними порушеннями, які мали обмеження у навчанні в традиційних закладах. З'ясовано, що перше «Положення про навчально-реабілітаційний центр» було розроблено та затверджено ще в 1997 р. У 2012 р. розробили нове Положення для НРЦ. Відповідно НРЦ це загальноосвітній навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними порушеннями розвитку, діяльність якого передбачала здійснення *комплексних реабілітаційних заходів*, спрямованих на відновлення здоров'я, здобуття освіти відповідного рівня, розвиток та корекцію порушень (Наказ МОН України від 16 серпня 2012 р.). НРЦ це інноваційний, новий тип навчального закладу де *реабілітація* розглядалася як комплексний процес, у контексті якого психолого-педагогічний супровід був одним з основних. До завдань НРЦ належало:

- забезпечення права дітей із складними вадами розвитку на здобуття відповідного рівня дошкільної та загальної середньої освіти відповідно до їх можливостей, здібностей з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку;
- забезпечення ранньої соціалізації та підготовки таких дітей до здобуття відповідного рівня дошкільної та загальної середньої освіти шляхом спеціально організованого навчально-виховного процесу в комплексі з психолого-педагогічною, медичною, фізичною, соціальною реабілітацією;
- формування громадянської позиції, власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії;
- забезпечення системного кваліфікованого психолого-медико-педагогічного супроводу дітей з урахуванням стану їх здоров'я, особливостей психофізичного розвитку;
- надання реабілітаційних послуг згідно з індивідуальною програмою реабілітації дитини-інваліда;
- надання психолого-педагогічної допомоги батькам (особам, які їх замінюють), які виховують дітей-інвалідів, з метою залучення їх та дітей до навчально-виховного та реабілітаційного процесу.

У «Положенні про навчально-реабілітаційний центр» (2012) було визначено всі умови перебування в Центрі.

Особливості умов навчання в НРЦ визначалися такими чинниками:

- гнучкою системою навчальної та корекційно-реабілітаційної роботи;
- створенням спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання, виховання та подолання порушень фізичного та психічного розвитку;
- здійсненням індивідуального та диференційованого підходу у навчанні та реабілітації дітей.

Важлива роль навчально-реабілітаційних центрів була у забезпеченні права на освіту в поєднанні з комплексною реабілітацією учнів. Тому реабілітаційне відділення, у якому надавали корекційно-розвиткові послуги постійному контингенту (діти з особливими освітніми потребами, які були учнями НРЦ) та змінному (вихованці дошкільних навчальних закладів з інклюзивними групами, учні класів з інклюзивним навчанням та спеціальних класів ЗНЗ, учні, які навчалися за індивідуальною формою та інші) було невід'ємною структурною складовою НРЦ. Кількість учнів центру не повинна була перевищувати потужності закладу; для дітей працювало обладнане реабілітаційне відділення; обладнані кабінети для надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до профілю центру. Зазначимо, що різні типи НРЦ приймали дітей із складними порушеннями розвитку, а саме:

- для дітей, які мають порушення слуху у поєднанні з іншими порушеннями;
- для дітей, які мають порушення зору у поєднанні з іншими порушеннями;
- для дітей, які мають порушення інтелектуального розвитку у поєднанні з іншими порушеннями;
- для дітей, які мають порушення опорно-рухового апарату у поєднанні з іншими порушеннями;
- для дітей з розладами спектру аутизму.

Як стверджує дослідниця Литовчинко С. «так, у структурі НРЦ можуть створюватися – центри раннього втручання, консультативні пункти для батьків,

ресурсні центри інклюзивної освіти, соціально-психологічні служби тощо. Сьогодні в Україні працює значна мережа НРЦ, створених на базі спеціальних шкіл-інтернатів для дітей із порушеннями слуху, що використовують потенціал і ресурси цих закладів; створено різні моделі НРЦ (із врахуванням зарубіжного досвіду, але, що важливо, – враховуючи запити батьків, регіональні особливості, наявний ресурс тощо)»⁷⁸². Прикладом була низка спеціальних шкіл на базі яких створено НРЦ⁷⁸³:

- для дітей зі зниженим слухом на базі якої вперше у 2001 р. було створено *«Кам'янець Подільський багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр»* (директор – І. Ганушкевич, до 2016 року – О. Доложесвський);

- спеціальна школа для слабочуючих дітей де було створено у 2008 р. Багатoproфільний навчально-реабілітаційний центр, у 2012 р. розширив спектр послуг, започаткував напрями роботи на запит часу і функціонував як *«Багатoproфільний навчально-реабілітаційний ресурсно-методичний центр колекційної роботи та інклюзивного навчання»* (Дніпро), а згодом відкрилося на базі Центру реабілітаційне відділення для дітей з розладами аутичного спектра (директор – І. Родименко);

- спеціальної школи для глухих дітей у 2011 р. було відкрито *«Чернівецький обласний навчально-реабілітаційний центр № 1»* (директор – О. Савчук);

- у 2016 р. на базі спеціальної школи для глухих дітей № 6 створено перший НРЦ (директор – Л. Шевченко) де надавався значний спектр освітніх та реабілітаційних послуг, які надавали різні установи, актуальним було створення інформаційної бази послуг для батьків, фахівців, управлінців.

На базі *Благодійної установи НРЦ «Джерело» Львова* було створено Львівський міський центр реабілітації (1990), засновано батьками відділення розвитку дитини з тяжкими порушеннями зору, руху та ін.; комунального загальноосвітнього навчального закладу І-ІІ ступенів *«Навчально-*

⁷⁸² Литовчинко С. Навчально-реабілітаційний центр, як сучасна форма організації освіти дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 1. 2017. С. 78-85, с. 83.

⁷⁸³ Там само.

реабілітаційний центр №17» Києва (директор Остапенко Л.); комунального закладу Львівської обласної ради КЗ ЛОР Навчально-реабілітаційного центру I-II ст. «Довіра»; комунального закладу освіти «Дніпропетровський навчально-реабілітаційний центр №10» та ін.

Як стверджує академік В. Бондар «мережа спеціальних дошкільних і шкільних навчально-виховних закладів поступово розширюється. Збільшення форм суспільної допомоги дітям з особливими освітніми потребами пов'язане з диференціацією та удосконаленням чинної моделі корекційного навчання, з відкриттям нових типів дошкільних і шкільних закладів, з інтеграцією цих дітей у загальноосвітній простір. За останні роки мережа спеціальних закладів поповнилася різними моделями медико-педагогічних комплексів, навчально-реабілітаційними центрами — закладами нового типу державної, комунальної та приватної форм власності (міста Київ, Львів, Миколаїв, Чернігів, Вінниця, Херсон, Житомир та ін.). Добре зарекомендували себе навчально-виховні комплекси школа-дитячий садок (міста Дніпропетровськ, Запоріжжя, Луцьк, Чигирин та ін.), гімназія для сліпих дітей у Харкові, спеціальні класи при масових загальноосвітніх школах (Херсонська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Сумська області)»⁷⁸⁴. На думку відомого ученого «оригінальні технології корекційного навчання і виховання учнів розробляються і впроваджуються у спеціальних школах (Харківська ім. Короленка, Харківська ім. Н. К. Крупської, Одеська № 19, Київська № 15, Печеніжинська Івано-Франківської обл.), у навчально-реабілітаційних центрах «Хортиця» (Запоріжжя), «Джерело» і «Левеня» (Львів), яким Міністерство освіти і науки надало статус експериментальних педагогічних майданчиків Інституту». Учений вважає, що розширення таких форм «спеціалізації та індивідуального навчання дітей-інвалідів». Лише сприятиме швидкому адаптуванню «подальша диференціація закладів спеціальної освіти», яка здійснювалася «з урахуванням того, наскільки успішно той чи інший тип школи (масова чи спеціальна) створює

⁷⁸⁴Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток. Дата конвертації 05.05.2016 р.[Електронний ресурс]. Доступно: <https://res.in.ua/vitalij-bondar.html>

найсприятливіші умови для психічного розвитку дітей. Завдання дефектологічної науки – виявити та обґрунтувати ті технології навчання, які найбільшою мірою відповідають освітнім потребам дитини і можуть реалізуватися у процесі навчання»⁷⁸⁵.

У Центрах за наявності матеріально-технічної бази та відповідних фахівців за погодженням із засновником було створено класи (дошкільні групи) для дітей з особливими освітніми потребами та складними порушеннями розвитку:

- для дітей з порушенням слуху;
- для дітей з порушенням зору;
- для дітей з порушенням інтелектуального розвитку;
- для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату;
- для дітей з тяжкими порушеннями мовлення;
- для дітей з розладами спектру аутизму;
- у багатопрофільних центрах – для дітей із порушеннями зору, слуху, інтелектуального розвитку, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення, розладами спектру аутизму («крім легких»).

Дошкільні групи і класи забезпечували здобуття дошкільної та/або загальної середньої освіти відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти та Державних стандартів загальної середньої освіти та діяли відповідно до Положення про спеціальну загальноосвітню школу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 14.06.03.2000 № 964. Розгалужена мережа навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних і медико-педагогічних центрів, навчально-виховних комплексів свідчить про різнотипні інноваційні підходи у вітчизняній практиці. Їх удосконалення структури та розширення мережі навчальних установ свідчило про надання батькам прав вибору освітньої моделі для своєї дитини.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21.08.2013 р. № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами» було визначено оптимальний зміст та

⁷⁸⁵ Там само.

обсяг навчального навантаження для дітей з особливими освітніми потребами у поєднанні з корекційно-розвитковою роботою для всіх типів відповідних закладів⁷⁸⁶. Така реабілітація була спрямована на запобігання вторинним відхиленням у розвитку дітей із порушеннями слуху, створення умов у навчально-виховному процесі та її соціалізації відповідно до індивідуальних можливостей»⁷⁸⁷. Наприклад, основними державними навчальними закладами для дітей із порушенням слуху шкільного віку в цей період були:

- спеціальні загальноосвітні школи-інтернати;
- навчально-реабілітаційні центри;
- спеціальні (корекційні) класи в загальноосвітніх навчальних закладах⁷⁸⁸.

На думку В. Нечипоренко переваги навчально-реабілітаційних центрів, порівняно із спеціальними школами-інтернатами, полягали у структурній повноті та функціональній спеціалізації щодо здійснення реабілітації дітей на засадах системності та комплексності⁷⁸⁹. О. Кузьміна зазначала, що інтернат став для дитини тотальним інститутом соціалізації, рідною школою та її оточенням, але у порівнянні з інтернатом то реабілітація це комплексний навчально-реабілітаційний Центр⁷⁹⁰.

Серед створення спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання та виховання дітей з особливими потребами належали і структурні підрозділи центру: «дошкільне відділення для дітей від 2 до 6 (7) років;

⁷⁸⁶ Литовченко С. Навчально-реабілітаційний центр як сучасна форма організації освіти дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Вип. 1. 2017. С. 78–85., с. 80–81

⁷⁸⁷ Там само.

⁷⁸⁸ Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Освіта дітей з особливими потребами за часів незалежності України: етапність у стратегічному вимірі. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*. Київ, 2016. № 3. С. 7–18., с. 9

⁷⁸⁹ Нечипоренко В.В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції: монографія. Запоріжжя: Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 520 с., с. 4

⁷⁹⁰ Кузьміна О.В. Теоретичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів: монографія. Слов'янськ: Підприємець Маторін Б.І., 2011. 311 с., с. 168.

спеціальна загальноосвітня школа; реабілітаційне відділення»⁷⁹¹. Усі типи центрів працювали з постійним та змінним контингентами вихованців (постійний контингент – це учні спеціальної школи та вихованці дошкільних груп дошкільного відділення; змінний – вихованці раннього, дошкільного та шкільного віку, які навчаються за місцем проживання, а психолого-педагогічну, корекційно-компенсаторну, медико-реабілітаційну, консультативну та соціально-реабілітаційну допомогу отримують у реабілітаційному відділенні центру або в умовах сім'ї)⁷⁹².

Велике значення мали інклюзивні групи, де діти з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересувалися і потребували індивідуального догляду і зараховувалися до цих груп «за умов забезпечення постійного супроводу асистентом дитини»⁷⁹³. Така норма встановлювалася для дітей з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересувалися і потребували індивідуального догляду, зараховувалися до інклюзивних груп при забезпеченні постійного супроводу асистентом дитини). До порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, затвердженого спільним наказом МОН та МОЗ від 06.02.2015 за № 104/52»⁷⁹⁴ зазначалося, що «законодавство в галузі освіти передбачає можливість створення загальноосвітнього навчального закладу нового типу - навчально-реабілітаційний центр (для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку). Фахове супроводження процесу реабілітації дітей з тяжкими порушеннями розвитку в умовах навчання НРЦ передбачало послідовне вирішення комплексних проблем, починаючи від складання індивідуальних навчально-реабілітаційних програм на основі індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда з наступним їх коригуванням. Педагогічні, медичні працівники забезпечували специфічність

⁷⁹¹ Там само.

⁷⁹² Там само.

⁷⁹³ Прес-служба МОН. Реформи міністра І. Вакарчука. 13.03.2010. [Електронний ресурс]. Доступно: https://galinfo.com.ua/news/reformy_ministra_vakarchuka_64875.html

⁷⁹⁴ Там само.

процесу реабілітації дитини з інвалідністю на основі здійснення індивідуального підходу, оскільки такі діти потребували фахового супроводження і підтримки на всіх вікових етапах, особливо в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Центри поєднували корекційно-розвиткову та надавали реабілітаційну допомогу дітям з особливими освітніми потребами. Для надання ранньої допомоги дітям з особливими освітніми потребами в НРЦ відкривалися консультативні пункти, завданнями якого було проведення консультацій для батьків, які виховували дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку, педагогічних працівників, психологів, які працювали з такими дітьми та батьками. Крім того, при НРЦ функціонували центри ранньої допомоги, до складу якого входила патронажна служба. Їх метою була комплексність медико-психолого-педагогічної допомоги дітям зі складними порушеннями психофізичного розвитку раннього та дошкільного віку (вони не належали до постійного контингенту центру). Її діяльність організовувалася і в межах виїзду. Надання корекційної допомоги дітям та консультування їх батьків удома, надавали спеціалісти для дітей різними вадами. У більшості це ті діти які мали індивідуальну форму навчання⁷⁹⁵. Саме тому напрямами роботи НРЦ було:

- підтримка інклюзивних навчальних закладів (забезпечення корекційно-розвивальних реабілітаційних послуг для дітей з особливими потребами, визначених у межах індивідуальної програми розвитку);
- консультативно-методична допомога педагогам та батькам, надання необхідних ресурсів;
- рання допомога, супровід батьків дітей з особливими потребами; професійна підготовка учнів.

⁷⁹⁵Кононенко Ю.Г. Лист Мін-ва освіти і науки України «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/16 н.р.». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1280729-15#Text>

Це підтверджувалося листом МОН у якому зазначалося, що: «для формування навичок соціальної поведінки такі діти потребували спеціальних умов у спеціально організованому середовищі. Чим раніше таке середовище для дитини створено, тим успішнішою була її адаптація та менше її розвиток відхилявся від норми»⁷⁹⁶. І чим більше створено сприятливих умов для реабілітації дітей з особливими потребами, тим скоріше вони адаптувалися до сучасних умов суспільства.

Діти потребували спеціальних умов у спеціально організованому середовищі. Тому у структурі НРЦ діти отримували: загальноосвітню підготовку і корекційно-розвивальне навчання, компенсаторно-адаптаційне навчання, реабілітаційне навчання (індивідуально сплановане навчання для дітей зі складними комплексними порушеннями), корекційно-виховну і навчальну роботи у розвитку дитини. Також працювали кабінети з медичної реабілітації, професійно-технічної освіти, а також соціально-психологічної служби. «Гнучка система навчальної, виховної та корекційно-реабілітаційної роботи; створення спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання, виховання та подолання порушень фізичного та психічного розвитку; здійснення індивідуального та диференційованого підходу в навчанні та реабілітації дітей»⁷⁹⁷ все це сприяло швидкому адаптуванню дітей.

Головним завданням НРЦ було попередити ймовірність настання негативних наслідків дитини, забезпечити її високим рівнем створення спеціальних умов для корекційної спрямованості навчання, виховання та подолання порушень фізичного та психічного розвитку форм навчання, виховання і реабілітації, достатнім для охоплення всіх дітей, яким це необхідно.

⁷⁹⁶ Кононенко Ю.Г. Директор департаменту загальної середньої та дошкільної освіти. Лист Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1280729-15#Text>

⁷⁹⁷ Литовченко С. Навчально-реабілітаційний центр як сучасна форма організації освіти дітей з порушеннями слуху. *Особлива дитина: навчання і виховання*. Вип. 1. 2017. С. 78–85., с. 81

Новітні заклади мали надзвичайно важливу роль у розвитку дітей з особливими потребами їх швидкого адаптування у суспільство.

Інтеграція дітей здійснювалась у різних формах у процесі навчання в звичайному класі при одержанні додаткової спеціалізованої допомоги. Один із аспектів роботи в умовах інтегрованого навчання полягав у формуванні взаємодії фахівців у наданні необхідної спеціальної педагогічної допомоги. Важливим був обов'язок вчителя приділяти увагу не лише відхиленням у розвитку, а передусім здібностям дітей і можливостям розвитку цих здібностей. У процесі інтеграції встановлювалися партнерські відносини між вчителями і батьками, що сприяло успіху навчання, кращій соціалізації дітей з особливостями психофізичного розвитку, ніж в умовах ізольованого навчання. Поняття «інтеграція» водночас тісно пов'язане із «інклюзією» тому розрізняючи терміни «інтеграція в суспільство» та «соціальна інклюзія», М. Астоянц та І. Россохіна вважають, що інклюзія – це процес, який відбувається з індивідом (групою), а інтеграція – процес, який відбувається в самому суспільстві⁷⁹⁸. Спочатку забезпечується його присутність (інтеграція) у незмінному, пристосованому до потреб здорових людей, середовищі, а в подальшому відбувається повне включення (інклюзія) людини в освітню систему й соціальне середовище, які зазнають змін, «підлаштовуючись» до потреб людини з інвалідністю.

В умовах демократичних перетворень у всіх сферах суспільного життя особливого значення набуває включення молоді з особливими потребами в соціум із засвоєнням норм поведінки, психологічних механізмів, соціальних цінностей, набуттям якостей, необхідних для успішного функціонування у суспільстві. Ці вимоги найбільш ефективно виконувалися в умовах інклюзивного навчання, оскільки інклюзія в освіті була вищою метою соціально-педагогічної роботи з вирішення проблеми становлення молодої людини з особливими потребами як особистості. Ставлення ровесників до дітей

⁷⁹⁸ Астоянц М. С. Социальная инклюзия : попытка концептуализации и операционализации понятия [Электронный ресурс] / М. С. Астоянц, И. Г. Россихина. [Электронный ресурс]. Доступно: http://pi.sfedu.ru/rspu/science/grants/social_orphanry/Izvestiya_UFY_12.doc.

з особливими потребами залежало від непохитної позиції дорослих і психологічного клімату в школі⁷⁹⁹. До переваг *інклюзивних процесів* в освіті дітей з особливими потребами вітчизняна дослідниця А. Колупаєва відносила:

- стимулюючий вплив більш здібних однолітків;
- можливість повного ознайомлення із життям;
- розвиток навичок спілкування та нестандартного мислення;
- можливість прояву гуманності, співчуття, милосердя, терпимості у реальних життєвих ситуаціях⁸⁰⁰.

За фінансової підтримки Канадського агентства міжнародного розвитку «Канадський центр вивчення неповносправності» у нашій державі було реалізовано проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» (2008–2013 рр.) з метою допомоги пілотним областям і громадським організаціям у розвитку інклюзивної освіти, створенні законодавчої бази впровадження моделі інклюзивної освіти, забезпеченні підготовки педагогів до роботи в інклюзивному класі, формуванні в суспільстві позитивного ставлення до людей з особливими потребами. Особливість проекту полягала в його реалізації на загальнонаціональному, регіональному та муніципальному рівнях, що може сприяти його подальшому розвитку⁸⁰¹. Інклюзивні процеси в освіті мали виражену соціально-педагогічну сутність, оскільки інклюзія виступає сучасною, найбільш ефективною формою соціалізації дітей та молоді з особливими потребами.

Відкриття інклюзивних класів, навчально-реабілітаційних центрів показав високий, якісно новий на певних етапах розвитку удосконалений навчально-виховний, корекційний та адаптаційний процес. Особливості

⁷⁹⁹Искрук И. В. Этапы формирования инклюзивной компетентности у будущих учителей общеобразовательной школы / И. В. Искрук, И. Н. Хаффизулина // Материалы V Всероссийской научно-практической конференции «Медико-биологические и психолого-педагогические аспекты адаптации и социализации человека». Волгоград, 2008. 394 с.

⁸⁰⁰Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : [монографія] / А. А. Колупаєва. К. : Самміт-Книга, 2009. 272 с.

⁸⁰¹Проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні» / Всеукраїнський фонд «Крок за кроком».[Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.ussf.kiev.ua/index.php?go=Content&id=18>

діяльності нових закладів були не лише навчальними, але й реабілітаційними. Спільним для всіх закладів була організація перебування дітей під опікою педагогічних, медичних працівників з метою забезпечення всебічного й гармонійного розвитку вихованців, підготовки їх до дорослого життя. Як зазначає А. Коноплева, що інтеграція – це один із шляхів формування і розвитку соціально активної особистості та засіб соціальної реабілітації⁸⁰². На думку вченої, інтеграція сприяє розширенню соціальних і педагогічних відносин між спеціальними і загальноосвітніми навчальними закладами, зменшенню дистанції між особами з відхиленнями у розвитку і звичайними ровесниками шляхом надання можливості дітям разом відпочивати, займатись спортом, усіма видами діяльності, що їх фізично зближує. Соціальна інтеграція передбачає посилення спонтанних та інтерактивних контактів між цими учнями, активізації соціальних взаємодій між собою та з дорослими. При забезпеченні необхідних умов здорові діти стають добрішими, гуманнішими, доброзичливішими⁸⁰³.

Освітня та соціальна інтеграції дітей з особливими потребами стала єдиним процесом соціально-педагогічної роботи з учнями, тому необхідно розглядати соціально-освітню інтеграцію цієї категорії дітей, як залучення їх до життєдіяльності суспільства, а також створення зручних умов для здобуття ними якісної освіти. Відзначимо, що у розвинутих країнах світу, де проблема інтеграції та інклюзії людей з інвалідністю у соціальне та освітнє середовище почала розроблятися значно раніше, ніж в Україні, ця думка вже набула теоретичного підтвердження та практичної реалізації⁸⁰⁴.

⁸⁰²Коноплева А. Н. Образовательная интеграция и социальная адаптация лиц с ограниченными возможностями : [пособие для учителей, психологов и родителей детей с ограниченными возможностями / А. Н. Коноплева и др.]; научный редактор Т. Л. Лещинская. Минск : Национальный институт образования, 2005. 255 с.

⁸⁰³Коноплева А. Н. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития : [монография] / А. Н. Коноплева, Т. Л. Лещинская. Мн. : НИО, 2003. 232 с.

⁸⁰⁴Peters S. J. Inclusive education : achieving education for all by including those with disabilities and special education needs / S. J. Peters // Disability group. – The World Bank, 2003. 133 p.; Gilberman M. Entering the debate about school vouchers: a social work perspective [Electronic source] / M. Gilberman, V. Lens // Children & Schools. – Washington. – 2002. – P. 24. – Regime of access : <http://proquest.umi.com/pqdweb?did.> ; Heward W. L. Exceptional children : An

За показниками загальної кількості дитячих закладів в Україні в 2016/2017 н.р. існувало 957 спеціальних закладів інтернатної форми утримання дітей. Серед них найбільш поширеними були спеціальні школи-інтернати та навчально-реабілітаційні центри для дітей з особливими освітніми потребами. 76% від загальної кількості закладів, у них навчалося 54,4% від кількості дітей, що були вихованцями цих закладів⁸⁰⁵.

За дослідженнями академіка В. Бондаря, у цей час була відкрито 91 спеціальна школа-інтернат для дітей, які потребували корекції фізичного чи розумового розвитку, де навчанням було охоплено 61,2 тис. учнів. Налічувалося 238 закладів для розумово відсталих (38,4 тис. учнів), 30 – для дітей з вадами зору (5,1 тис), 59 – для дітей з вадами слуху (7,3 тис), 18 – для дітей з наслідками поліомієліту та церебрального паралічу (2,3 тис), 14 – для дітей з важкими порушеннями мовлення (3,2 тис), 32 – для дітей із затримкою психічного розвитку (4,9 тис. учнів)⁸⁰⁶. У системі інтернатних закладів у 2016/2017 н. р. діяло 44 навчально-реабілітаційні центри, де виховувалися діти з особливими освітніми потребами: з вадами слуху, зору, тяжкими системними мовленнєвими порушеннями, порушеннями опорно-рухового апарату в поєднанні з розумовою відсталістю, затримкою психічного розвитку⁸⁰⁷.

introductory survey of special education [study guide to accompany] / W. L. Heward, M. D. Orlansky. 4th ed. Toronto : Maxwell Macmillan Canada, 1992. P. 123-156.

⁸⁰⁵Кахіяні Ю.В., Бондарчук А.О. Заклад інтернатного типу як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності. Молодий вчений. Вип. 10.1 (50.1). 2017. С. 101-105; Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року) [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.president.gov.ua/news/27816.html>

⁸⁰⁶Бондар В., Золотоверх В. Інтерпретація еволюції спеціальної освіти: зародження, становлення, розвиток. Дата конвертації 05.05.2016 р.[Електронний ресурс]. Доступно: <https://res.in.ua/vitalij-bondar.html>

⁸⁰⁷Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності (на виконання Доручення

Розгалужена мережа спеціальних закладів, у яких навчалися, виховувалися, отримували корекційно-реабілітаційну, лікувально-оздоровчу допомогу соціально вразливі діти, створювала умови аби вони були під єдиним надійним захистом навчального, виховного, реабілітаційного, оздоровчого середовища.

Таким чином, у досліджуваний період було створено розгалужену мережу спеціальних шкільних закладів, інклюзивних класів, у яких навчалися, виховувалися та отримували комплекс корекційно-реабілітаційної, лікувально-оздоровчої допомоги діти, які її потребували.

Проблема реформування інтернатних закладів, впровадження нових типів закладів постійно потребувала подальшого вдосконалення, оскільки діти з особливими потребами були і є громадянами держави Україна. Саме вони - найбільше вразливі і потребують реформ і змін у напрямі покращення їхньої адаптації у суспільство. Нині робота з дітьми з особливими потребами є одним із важливих і пріоритетних напрямів спеціальної педагогіки. Станом на сьогодні створені умови дозволяють їм почувати себе дієздатними в навчанні та дорослому житті.